

Hausner Gábor - Monok István - Orlovsky Géza

A Bibliotheca Zriniana története

TARTALOM

Zrínyi Miklós könyvtárának kialakulása

A könyvtár elhelyezése

A könyvtár rendje és az 1662. évi Catalogus

A könyvtár használata és olvasói

Zrínyi Miklós könyvtára a kor könyvtárai között

Zrínyi Péter könyvei

Zrínyi Ádám

A könyvtár gyarapodása Zrínyi Ádám idejében

A Bibliotheca Zriniana Bítovban

Bítovtól Zágrábig

Bibliotheca Zriniana néven egy történetileg kialakult könyvtáregyüttest értünk, melyből 529 fennmaradt kötetet (köztük 29 kéziratot) a zágrábi Biblioteca Nacionalna i Sveučilišna (Nemzeti és Egyetemi Könyvtár) őriz, túlnyomó többségüket az azonos elnevezésű különgyűjteményben. Hiteles adatunk van ezen kívül 202 olyan elveszett könyvről (köztük 5 kézatról), melyek valamikor a könyvtár részét alkották. Történeti és könyvészeti szempontok alapján biztosra vehetjük számos további elveszett könyv - a számuk mintegy 120 lehet - egykori meglétét is, ezekről azonban írott forrás nem áll rendelkezésünkre. Nem tudunk egyetlenegy eredetileg a könyvtárhoz tartozó, de máshová sodródott kötetéről sem. Teljes bizonyossággal ezért a Bibliotheca Zriniana jelenleg ismert állományát 529 fennmaradt és 202 elkallódott, összesen 731 kötetből álló könyvtártörténeti egységként kell meghatároznunk. Ennek a történetét vázolja fel könyvünk bevezető tanulmánya.

Zrínyi Miklós könyvtárának kialakulása

A Bibliotheca Zriniana állományának nagy része a gyűjteményt megalapító költő, hadvezér és államférfi Zrínyi Miklós (1620-1664) könyvgyűjtésének az eredménye. Könyvtára törzsanyagának az 1662-ben készített *Catalogus*-ban felsorolt, meglévő vagy elveszett műveket tekintetjük. Ezeken kívül is bírunk számos olyan könyvet, melyekben kétségtelen nyomát találjuk annak, hogy az ő tulajdonában voltak, ezért ezeket is feltétel nélkül a költő és politikus könyvtárhoz tartozónak kell tekintenünk. A Bibliotheca Zriniana állományában fennmaradt még ezen felül is nagyszámú olyan kötet, melyekben nincs ugyan semmi jele, hogy Zrínyi Miklós könyvei közé tartoztak, de arra utaló körülmény sincs, amely ennek lehetőségét kizárná. Ezért az ebbe a harmadik csoportba tartozó műveket is nagy valószínűséggel a költő bibliotékájához számíthatjuk, vállalva az esetleges tévedések kockázatát. Zrínyi Miklós saját könyvtára ily módon a Bibliotheca Zriniana teljes állományának jóval több mint háromnegyed részét teszi ki. Az alapító könyvtárának tárgyalásakor az így körülhatárolt könyvgyűjtést tartjuk szem előtt. Számolnunk kell ugyanakkor azzal is, hogy a költő-hadvezér könyvei közül jó néhány nyomtalanul eltűnt. Biztosan rendelkeznie kellett például egy 1646 előtti Tassokiadással, ilyen azonban nem maradt fenn, sőt az 1662. évi *Catalogus*-ban sem szerepel. Hasonlóképpen nincs nyoma olyan kötetnek, melyben benne volt Busbecquius *Exclamatio*-ja, pedig a *Török áfium* írásakor ez a mű a kezében volt. Bár a teljes egykori állományt rekonstruálni sohasem fogjuk tudni, az ismert anyag így is páratlan lehetőséget kínál az egyik legjelentősebb XVII. századi magyarországi könyvtár történetének, illetve a legnagyobb XVII. századi magyar író könyveinek megismeréséhez.

Nagyon kevés olyan magyarországi könyvgyűjteményről tudunk a XVI-XVII. században, amely egy család több generációjának könyvszeretetről tanúskodna. Zrínyi Miklós csáktornyai könyvtára sem ilyen. Ez nem jelenti természetesen azt, hogy elődeinek olvasottságáról ne lenne néhány adatunk.

A nagyapjára, Zrínyi Györgyre (1549-1603) vonatkozó forrásokban egyetlen utalást találtunk, mely szerint könyv, vagy röpirat fordult meg a kezén. Sógorának, a humanista műveltségű Batthyányi Boldizsárnak 1571. december 12-én Monyorókerékről küldött levelében többek között ezt írja: „Továbbá tudom, hogy Tekegyelmed ex litteris értette és hallotta az tengeren való hadakozásnak [Lepantói csata!] dolgát. Ím mostan Tekegyelmednek ismét újabban megküldöm, miképpen megírták az viadalnak dolgát. Ezt pedig énnékem szintin Velencéből küldötték. Mert énnékem egyik tenger melléki tisztartóm Velencében volt, aki által küldötték.

Azért ezt Tekegyelmed minden bizonnyal elhiheti, hogy ez nyomtatásban írván megküldöttem.”

A költő apjának, Zrínyi Györgynek (1598-1626) könyveiről sem tudunk sokkal többet.

Lackner Kristóf *Galea Martis*-a biztosan megvolt neki, hiszen azt a szerzőtől kapta, majd Jóna István jószágigazgatónak adta ajándékba, s Jóna több könyvével együtt került aztán Zrínyi Miklós gyűjteményébe. Curtius Rufus Nagy Sándor történetének egy lyoni kiadását 1618-ban kapta Zrínyi György Szilágyi Istvántól, valamely hely Szent Mihály egyházának presbiterétől.

Jóna István csáktornyai jószágigazgató nevét a könyvtár története kapcsán már Széchy Károly említi, életéről azonban nem tudunk többet ma sem. Könyvtárából - amelyet a költő talán már ifjúkorában megismert - 15 kötet került Zrínyihez (több köztük kolligátum). Ezeknek többségében csak a neve szerepel a jelmondatával (*Post tenebras lucem*), esetleg a beszerzés dátumával. 1633-nál nincsen hozzánk közelebb eső, tehát a könyvek sem kerültek hamarabb a csáktornyai bibliotékába. Elképzelhető, hogy Zrínyi a jószágigazgató halála után jutott hozzájuk (az évet nem ismerjük).

Nyilvánvaló tehát, hogy a költő nem sok könyvet örökölhett, könyvtárának létrehozása teljesen saját könyvszeretetének az eredménye. A döntő impulzust e téren itáliai tanulmányútja adhatta. Csakúgy mint a magyar peregrinus diákok és utazó fiatal arisztokraták többségénél, az ő esetében is bizonyosra vehetjük, hogy nagyszámú könyvet hozott haza magával. Hiszen nagyszerű lehetősége volt arra, hogy válogasson Itália városainak könyvpiacain. 1636. évi római látogatásának szép emlékeként őrizte VIII. Orbán pápa saját kezűleg dedikált verseskönyvét. A kortárs olasz szépirodalom számos képviselőjét is biztosan ekkor fedezte fel magának. Az a tény, hogy a ma meglévő könyvek jelentős része az itáliai utazást közvetlenül megelőző években, vagy pedig azt követően jelent meg, beszédes bizonyíték arra, hogy a tanulmányút milyen jelentős a könyvtár történetében is.

Könyvbeszerzései minden bizonnyal ezt követően vettek lendületet. Nagyszerű lenne, ha olyan forrás állna rendelkezésünkre, mint Batthyány Boldizsár esetében, tehát meglelnének Zrínyi Miklós könyvügynökeinek számlái, s így a beszerzés egyik módját pontosan be tudnánk mutatni, megjelölve azokat a nyomdákat, kereskedőházakat, amelyekről a magyar főúr vásárolt. Ilyennel sajnos nem rendelkezünk. A ma is kezünkben lévő könyvek impresszumadatainak és bejegyzéseinek vizsgálata azonban kétségtelenné teszi a részletes vizsgálódás nélkül is várható tanulságot, hogy a költő elsősorban Velencében és Bécsben vásárolt, vásároltatott magának. Velence esetében ennél többet is mondhatunk, bár egyetlen olyan adatunk sincs, amely közvetlenül arra utalna, hogy az alább említendő személyek bármelyike is közvetítette Zrínyi könyvbeszerzéseit.

Alessandro Moro a horvát bán pénzügyeit is intézte Velencében: Zrínyi már 1655-ben is kapcsolatban volt vele (egyik győzelméről számolt be ekkor neki), 1664-ben a francia király pénzét közvetítette. Giacomo Piccini rézmetsző több olyan velencei kiadónak dolgozott, akiktől kiadott könyvek megtalálhatók a csáktornyai gyűjteményben; mivel a Zrínyi családdal közvetlen kapcsolatban is állt (Zrínyi Péter horvát *Syrená*-ját ő illusztrálta), elképzelhető, hogy kapcsolatteremtő lehetett könyvbeszerzési kérdésekben is. A rangos velencei kiadónak és könyvkereskedőnek, Marco Ginamminak a neve szerepel Girolamo Cataneo hadtudományi munkájának hátsó tábláján. Noha nem tudjuk, ki írta bele, feltehető, hogy Zrínyi tőle is vásárolt könyveket, annál is inkább, mert könyvtára jó néhány Ginammi által kiadott kötetet birtokolt. Végül nem lehetetlen, hogy mint könyvkereskedő is kapcsolatban állt a családdal az a Zammara Turrini, aki az *Adriai-tengerek Syrenaia* horvát változatát adta ki 1660-ban.

Ugyanígy említhető persze a bécsi beszerzésekkel kapcsolatban Matthaeus Cosmerovius is, a *Syrena* 1651-es kiadója, s általában a magyar főnemesség kedvelt nyomdása.

Jól tudjuk, hogy a XVII. században az európai könyvkereskedelem volt annyira fejlett, hogy a könyvek kiadási helyei szerinti vizsgálat alig több, mint távoli jellemző, mégis hisszük, hogy nem felesleges néhány szóban kitérni rá. Nem meglepő, hogy a nagy valószínűséggel Zrínyi tulajdonában volt könyvek 37,98 %-a olaszországi kiadású, s ennek több mint 68 %-a velencei. Németországi 21,93 %, s ehhez köthető az 5,07 % svájci (bár latin, francia és olasz nyelvűek), és a 4,52 % ausztriai. Franciaország 8,85 %-ot képvisel, Észak-Németalföld 11,55-öt, Dél-Németalföld 3,58-at. Ha a 3,18 % sine loco megjelentet is levonjuk, akkor a maradék 3,34 % jut Magyar-, Cseh-, Spanyol- és Svédországra, Dániára és Angliára. Ha ugyanezt a megoszlást városokra lebontva nézzük, akkor a kép teljesen szokványos: az európai nyomdászat és könyvkereskedelem központjait kell elsőként említeni (sorrendben): Velence, Majna-Frankfurt, Lyon, Amszterdam, Róma, Leiden, Bécs, Köln, Bazel, Antwerpen, Strassburg, Párizs és Bologna. A többi mind 10-nél kevesebb előfordulása.

A fenti statisztika természetesen a Zrínyi birtokában lévő egész könyvvállományra vonatkozik, nem csupán az általa kereskedelmi úton beszerzett kötetekre. A könyvek egy jelentős része, a possessor-bejegyzések tanúsága szerint, más tulajdonosoktól került hozzá. Az egykor Zrínyi tulajdonát képező, ma is meglévő kötetek kézírásos bejegyzéseiben nagyszámú névvel találkozunk, melyek legtöbbször ismeretlen számunkra. Akad azonban jó néhány mindenki számára ismerős possessor a korabeli magyar és horvát főnemesség köréből, mutatva, hogy az előkelők a politikai és hadi élet eseményei mellett arra is szakítottak időt, hogy egymás könyvei iránt érdeklődjenek, s azok egész együttesét, vagy egy-egy értékesebbnek ítélt darabját a maguk számára végleg, vagy kölcsön megszerezzék.

A korabeli könyvtárak gyarapodásának egyik módja volt valamely már meglévő más könyvgyűjtemény hagyatékképpen, vásárlás vagy ajándékozás útján való megszerzése és azután a saját könyvtárba történő beolvasztása. A possessor-bejegyzések tanúsága szerint Zrínyi könyvtárát ilyen módon csak egyetlen együttes gyarapította: a Listi család könyveié. Az ebből a gyűjteményből származó kötetek száma bizonytalan, mert ugyan csak tizenháromban szerepel a család valamelyik tagjának a neve, de felette valószínű, hogy a könyvek egy részében található sajátos jelzettípus a Listiek családi gyűjteményében volt használatos. A Bibliotheca Zriniana köteteiben regisztrálható különböző fajta jelzetek között feltűnik egy címlapon, vagy az előzéklevelel található szögletes kis „n” s egy felemelt „o” tehát „numero”, valamint egy szám. Joggal feltételezhető, hogy ez egy korábbi tulajdonos jelzete lehet, annál is inkább, mert az így megjelölt könyveket e számok alapján sorba rakva, azok nagyság szerinti rendet alkotnak, tehát egy rendezett könyvtár részei. Mivel a Listi-bejegyzéseket tartalmazó kötetek jó részében szerepel ez a fajta jelzet, valószínűnek tarthatjuk, hogy az ilyen possessor-bejegyzést nélkülöző, de így jelölt könyvek is a Listiektől kerültek Zrínyihez.

Feltehető, hogy e könyvtár egyes darabjaihoz a költő két részletben jutott hozzá, hiszen azok a könyvek, amelyben Listi Ferenc bejegyzései vannak egy kivétellel szerepelnek a könyvtár 1662-ben készült *Catalogus*-ában is. A Brandenburgi Katalin kezét Bethlen Gábor számára megkérő, 1630-ban meghalt Listi Ferenc bejegyzései közül csupán kettő datált. A Listi-könyvek nagyobb része viszont attól a Listi III. Jánostól vagy annak a halála után (halála évét sajnos nem ismerjük) került a bánhoz, aki bizalmi embere volt, s a török elleni harcra buzdítani küldött a stájer rendekhez. Ez az együttes tehát 1662 és 1664 közötti szerzemény lehet, s ezért nem szerepel a *Catalogus* tételei között. Mivel a meglévő kötetek között a legmagasabb Listi-jelzetszám a 91, a csáktornyai könyvtárba bekebelezett Listi-könyvtár állományát mintegy száz kötetre becsülhetjük.

A könyvtárba így bekerült kötetek között van még a család hatalmát megalapozó I. Jánostól, Ferdinánd és Miksa alkancellárjától és később győri püspöktől, valamint fiától II. Jánostól származó könyv; továbbá három olyan kötet is, melyben a legifjabb, IV. János bejegyzése szerepel. Érdekes, hogy ezek közül kettő benne van már a *Catalogus*-ban is. Ez utóbbi tény rávilágít a korabeli főúri körökben divatozó könyvkölcsönzésekre, vagy ajándékozásokra. Vegetius klasszikus katonai művének kötetét a *Catalogus* V. 26. szám alatt regisztrálta, 1662-ben tehát ott volt Zrínyi könyvszekrényében. 1664-ben a könyv azonban ifj. Listi Jánosnál kellett, hogy legyen, mert Klesch Dániel 1664. július 19-én írja bele az ifjú Listihez címzett, s Zrínyit ünneplő latin versezetét. Ez a könyv tehát ekkor ifj. Listi Jánosnál lehetett kölcsön, de később visszakerült a könyvtárba. Hasonlóképpen érdekes Konrad Gesner *Historiae animalium liber*-jének a sorsa. A bejegyzések szerint ez 1576-ban a híres jogtudós Mossóczy Zakariás, akkori tinini püspöké volt, 1643 és 1650 között viszont a számunkra ismeretlen Újhelyi Branik Györgyé, akitől Zrínyihez kerülhetett, mert egy 1650 utáni datálatlan bejegyzésben Listi III. János azt állítja, hogy a könyvet a bántól kapta ajándékba. A Listi-állománnyal ez is visszaszármazott Csáktornyára.

Ha nem is ilyen mértékben, de a könyvek átszármazásával, átmeneti kölcsönözgetésével járó kapcsolatot tételezhetünk fel Zrínyi gyűjteménye és a Draskovichok könyvtára között, mely magába foglalta a fiúörökös nélkül meghalt Istvánffy Miklós gazdag kézirat- és nyomtatványgyűjteményét is. Első felesége, Draskovich Eusebia révén Zrínyi bejáratos volt a család váraiba, s az ott őrzött könyvek aligha kerülhették el figyelmét. Talán e családi kapcsolat révén jutott el hozzá Istvánffy egyik könyve, bár lehet, hogy ez előbb a Listiek birtokába jutott, s csak onnan Csáktornyára; benne van ugyanis az utóbbiak könyveiben szokásos jelzet. Zrínyi esetleg hozzáférhetett Istvánffy kéziratok hagyatékához is. Feltűnő ugyanis, hogy ebben megvolt Baranyai Decsi János török elleni harcra buzdító beszédének a másolata, amely az *Áfium*-mal (és az annak főforrásaként ismert Busbecquis-epistolával) rokon, azzal megegyező gondolatokat tartalmaz. Kézirat kölcsönzése már csak azért sem kizárt, mert ismeretes, hogy 1662-1663 telén megfordult Zrínyi kezén a *Constantinus és Victoria* című drámának, ifj. Draskovich János által 1648-ban készített másolata. De az ellenkező irányú kölcsönzésre is tudunk példát: az eredetileg Jóna Istváné volt Guicciardini-Lottini-Sansovino-kötetet Zrínyi Draskovich György győri püspöknek adta kölcsön, aki pedig Giovanni Battista Rava-nak, a győri székesegyház újjáépítőjének (1639-1645) adta tovább. Végül visszakerült a bánhoz, s fő forrása lehetett a *Vitéz hadnagy* centuriáinak.

Kapcsolatok más főúri könyvtárakkal is megállapíthatók, másoktól is kerültek valamilyen módon egyes kötetek a csáktornyai könyvespolcokra. Így Jacques Bongars népszerű könyvének a *Rerum Hungaricarum scriptores varii*-nek előző possessorai Erdődy Péter és Ráttkay György voltak; Sigmund Herberstein korszakos műve a Moszkvai Nagyfejedelemségről pedig 1570-ben Balassa István tulajdonában volt. Egy Lipsius *De constantia*-ját is tartalmazó kolligátum korábban Thurzó György könyvtárához tartozott; Athanasius Kircher *Oedipus Aegyptiacus*-át pedig eredetileg Lippay György kapta ajándékba a szerzőtől, s az érsek ajándékozhatta tovább Zrínyinek. Pathai István református püspök egyik könyve pedig alsóindvai Bánffy Gáspáré volt, aki azt a szerzőtől kapta és tőle került később a Zrínyi-bibliotékába. Egy a Habsburg-ház történetét tárgyaló munka korábban annak a Kéry Ferencnek a tulajdona volt, akinek a fivére, János mondta később a költő temetésén a halotti oratiót.

Mikulich Sándornak Belec várában volt Zrínyiénél lényegesen nagyobb könyvtára. A bán s a hatalmaskodó földesúr viszonya feszült volt, azonban a Mikulich elleni konfiskálási eljárás anyagában ennek ellenkező jeleit is felfedezhetjük. Egy könyvének csáktornyai felbukkanása arra utal, hogy könyvet is kapott kölcsön tőle a költő. Valószínűleg még az ő életében sodródott a könyvtárhoz Lippich Márton zalai alispán három könyve is.

Számos nevet vehetnénk még sorra, gondolhatnánk tovább Zrínyi és a korábbi possessor kapcsolatát, ám a névsor kommentálása helyett jeleznénk: maguk a bejegyzések nem tájékoztatnak arról, hogy az adott kötet vásárlás, ajándék, vagy kölcsönvétel útján jutott-e a csáktornyai téka polcaira; kiragadott példánk mind olyanok, ahol legalább részben ismert az illető könyvtár története.

Mint az eddigiekből is kitűnt, Zrínyi Miklóst nem a gyűjtés szenvedélye vagy bibliofil szándék vezette a könyvbeszerzésben. Különbösen a Listiékén kívül több más könyvtárból való egységről adhatnánk számot (hagyatékok megszerzése), vagy nagyobb valószínűséggel maradtak volna fenn források beszerzési szándékairól, mint például Rákóczi György esetében. Erre utal az 1662-es könyvtárrendezés is, amelynek szakbeosztása szintén használatra, s nem tárolásra orientált.

A könyvtár elhelyezése

Kevésbé ismerjük a csáktornyai vár épületének részletes Zrínyi-korabeli elrendezését, és ezen belül a könyvtár helyét. A holland Jacobus Tollius, az egyetlen egykorú látogató, aki említést tett a könyvtárról, igen szűkszavú: „Tertio, quartoque, ex quo veneramus, die deducti sumus in Bibliothecam, quam insignem et omni librorum copia refertam habebat; inde in Armamentarium quod ultra quam credi potest, aeneis tormentis, bombardis, hastis, acinacibus, aliisque armorum generibus instruxerat. Accessit huic humanitati amplissimum auctarium, Cimeliotheca aperta, in qua, praeter alia haud spernenda numismatum antiquorum copia...” Széchy Károly monográfiájában festői leírást ad Csáktornyáról a Zrínyi testvérek egy 1638-as osztályos levele alapján. „A földszinten nyúlt el - írja többek között - a hosszú palota, melyet talán gyűlések alkalmával használtak, kisebb boltozatos szobákkal és csarnokokkal, a hol a családi levelek, könyvek, kincsek és fegyverek álltak.” Az osztályos levélben valójában nem esik szó könyvtárról; Széchy leírása egyéb helyeken is pontatlannak tűnik. Érdemes ezért az eddigi kiadatlan fontos dokumentumnak a várra vonatkozó részletét teljes egészében idéznünk: „In annotato itaque castro Chaktornia ad portionem praefati comitis senioris Nicolai a Zrinio sequestrate essent domus: in superiori contignatione magnum palatium estivale, et adiunctae duae domus cum fornacibus, tertia absque fornace szenes hasz dicta, et unus parvus fornix ante praenarratum palatium. In secunda contignatione unum magnum palatium cum fornace, kissep pallotha nuncupatum, ex eodem pallatio una domus cum fornace, et altera absque fornace szenes hasz appellata. In tertia contignatione duo fornices instar domus cum fornacibus, duo itidem fornices absque fornacibus, et major turris, seu priunculum [sic], unus parvus fornix conservatorium scilicet *literarum et literalium instrumentorum nec non aliorum* similiter exiguus, uterque cum fornacibus. Penes domum thavernicalem praememorati comitis junioris Petri a Zrinio a parte occidentali in infima et ultima quarta contignatione sub sacello seu capella, ubi ad praesens sacrificium missae offertur, duo fornices, also thárhaz vocitati. Sub palatio maximo aestivali (quod commune uti infra clarius patebit remansisset) unum cellarium Wuk denominatum, et alia duo cellaria uniora [sic] super antelatis superiori secunda et tertia contignationibus habita. Praeterea inferior pistorum domus communiter cherna thistarnicza appellata, ultimatim propugnaculum muratum majus supra portam arcis existens totaliter cum aliis tribus ligneis propugnaculis directo ordine ab ortu solis erectis usque ad propugnaculum kinyozo bastia nuncupatum.

Ad portionem vero praenominati comitis junioris Petri a Zrinio in eodem castro existent in superiori altera contignatione tres domus cum fornacibus et quarta absque fornace zennes hasz denominata, turris antiqua ubi munitio intertenetur. In secunda seu media contignatione tres testitudineae domus seu fornices ad praesens pro domibus ejusdem contignationibus cellaria

duo cum adiunctis penes existent, duobus parvis fornicibus, major depictus fornix eröss [?] hymes botth nuncupatur, ubi uczt [?] habetur domus una cum fornace, et altera absque fornace. Unus parvus fornix cum fornace, in altera parte ubi esset portio senioris comitis, in prima contignatione interius duo parvi fornices pro aceto ubi antea balneum fuit. In secunda contignatione unum hypocaustum parvum cum fornace. In tertia itidem contignatione, domus cum fornace, quare olim schola habebatur, et culina unde calefaciunt eandem, in quarta superiore contignatione domuncula sub tecto vén aszony hasza vocitata exterior domus pistorum cum nova culina, ubi etiam (...) domus habetur. Denique minus propugnaculum muratum, quod ad praesens castellanus inhabitaret cum duobus sequentibus ligneis propugnaculis, et tertio praemisso kinyozo bastia denominato. Minor autem depictus fornix kisebb hymes botth appellatus, siquid pro nunc sacrum in eodem celebratur solet, tam diu manebit pro celebrando sacro, quam diu aliquod sacellum vel capellam in praescripto castro Csaktornia communibus expensis uterque prealibatonum comitum aedificare erant.”

A könyvtárszobát csak 1638 után alakíthatta ki valahol Zrínyi, esetleg valóban a levéltár melletti helyiségben. A könyvek itt, egy 1670. évi összeírás szerint négy szekrényben voltak elhelyezve; talán ezek egyikét láthatjuk azon a metszeten, melyet Tobias Sadler készített az 1680-as években Zrínyi Ádámról.

Természetesen nem kell azt gondolnunk, hogy Zrínyi összes könyvét állandóan a könyvtárszobában őrizte volna. A gyakran használt, olvasott műveket időről időre a keze ügyében, dolgozószobájában tarthatta. Feltehetően egyéb, Csáktornyaán kívüli rezidenciáin, például bécsi vagy zágrábi házában is fenntartott kisebb könyvtárgyűjteményt.

A könyvtár rendje és az 1662. évi Catalogus

Zrínyi könyvtárának belső rendjéről, illetve a könyveknek a szekrények polcain való elhelyezéséről a fennmaradt könyvek jelzetei tájékoztatnak.

A Bibliotheca Zriniana több mint 200 ma meglévő kötetének gerincén egy sajátos jelzettípus látható nagy (4-8 cm-es) arab szám formájában. E számokról egyértelműen bizonyítható, hogy azok Zrínyi Miklós korából származnak, egyetlen a halála után megjelent könyvön sem találhatók. Ha erről a jelzetről beszélünk, akkor mindig egy szögletes, nagy méretű számra kell gondolnunk, melyet pergamen-, vagy papírkötés esetén ráfestettek a gerincre, bőrkötésű könyveknél pedig a gerincre ragasztott cédulára írtak. Mert egyébként a gerincjelzet a korszak általánosan használt jelölése volt, s a Zrínyi-könyvtár kötetei között is találunk olyanokat, ahol a gerincen lévő szám más típusú, s nyilván egy korábbi tulajdonostól származik. Ez utóbbiak nem is illeszkednek be a hiteles Zrínyi-számok által diktált szigorú sorrendbe.

A Zrínyi-könyvtár gerincszámai egy nagyság szerint rendezett könyvtárat mutatnak. A legkisebb, egyszámjegyű számok alatt a különösen nagy alakú 2° kötetek szerepelnek, majd a számok emelkedő sorrendjében a 2°, 4°, 8° s végül a 12° könyvek sorakoznak. Nyilván ezen rend szerint voltak a könyvek a szekrényekben elhelyezve oly módon, hogy alul álltak a legnagyobbak. Az 1662-es összeírásban szereplő könyveken a gerincszámok folyamatossága az 501-es számig tart, amiből arra következtethetünk, hogy ekkor a könyvtár kb. 500 kötetből állt. Az ezután beszerzett könyvek, így például a Listiektől szerzettek egy részére szintén rákerült a gerincszám, ezek közül a legmagasabb a 617-es. Zrínyi Miklós halálakor a könyvtár rendezett állománya tehát felülhaladta a 600 egységet.

A nagyság szerint történt elhelyezés természetesen nehezé tette a tájékozódást, a könyvanyag áttekintését. Talán ez volt az egyik oka annak, hogy a költő 1662-ben egy szakrend szerinti *Catalogus*-t készíttetett. De az is lehet, hogy az összeírás az 1662. április 6-án Csáktornyan kelt végrendelettel kapcsolatos. Zrínyi ebben nem rendelkezik külön a könyvtárról, de a levéltár rendezését elrendeli. Nem alaptalan tehát a feltevés, hogy az október 10-re datált *Catalogus* is a végrendelettel összefüggő intézkedések születte. Pontosabban is meghatározható összeállításának ideje. A Militares szak 7. tételének előszava 1662. március 20-án kelt. Ha csak két-három hónapot veszünk is a megjelenési helyről (Lipcse) a csáktornyai bibliotékába jutásig (ami önmagában is jól jellemzi Zrínyi naprakészségét a hadtudományi irodalomban), akkor a katalógus írását 1662 nyarának végére, kora őszére kell tennünk.

Kende a *Catalogus* közreadásakor azt Zrínyi-autográfnek állította. A kéziratot kézbe véve ennek lehetetlensége rögtön látszik; az összeírás munkáját Zrínyi valamelyik - mérsékelt műveltséggel rendelkező - írno ka végezhet te.

A katalógus írója a korabeli gyakorlattól eltérően nem a könyvek esetleges gerincfelirataiból indult ki, hanem levette a könyvet, s a címlapot tekintette a leírás forrásának. Ha a címlapot metszetes előzékcímlap előzi meg, akkor az azon szereplő rövidített címet írta le. Mechanikusan másolt: a címlap rövidítéseit nem oldotta fel, a kéthasábosan szedett címlaprészletet (pl. több szerző felsorolása) vízszintesen írta le, tehát nem a nevek sorrendjét követte. A hosszú címek esetében többször nem olvasta végig, hanem a tipográfia ilag kiemelt részt másolta csak le, a szavak sorrendjén azonban nem változtatott sehol sem. Ha a szerző neve nincs feltüntetve a címlapon, akkor előfordul, hogy a nyomdászt említi auktorként. Máskor épp ellenkezőleg: a hiányzó szerzőnevet a kötet végiglapozásával igyekezett kideríteni, vagy a csonka könyveknél legalább a téma meghatározására törekedett, pl. az élőfej segítségével. A gót betűs német címlapot soha nem írta le, annak tartalmát latinul összefoglalva jelezte a katalógusban.

A cíMLEÍRÁST követően a könyv állapotára, a kötés anyagára, színére tett megjegyzést (antiquus, crassus, in membrana alba, parvus sine membrana stb.), közölte továbbá a könyv méretét. Vannak bizonyos sajátos terminus technikusai, így például a papírkötést „ligatura rustica”-nak nevezi, a 2°, illetve in folio méretet pedig „in filera integra” kifejezéssel jelöli. De úgy látszik, munka közben valaki figyelmeztethette ez utóbbi megjelölés nem túl szerencsés voltára, s ezért a *Catalogus* közepe táján két ízben átvjavította a „filera”-t „folio”-ra, s ettől kezdve már az „in integro folio”, vagy az „in folio” alakot használta. A leírás pontosságára és részletességére különösen munkája elején törekedett, alaposagra való igyekezete később érezhetően lankadt; egyes helyeken, így a Militares szak vége felé pedig feltűnően hanyagul dolgozott. A könyvek méretének megadásánál természetesen nem az ívek hajtogatásából következő rétalakot adta meg, hanem a kötet magassága alapján minősítette azt, annál is inkább, mert a könyvek a polcokon is a magasság szerint sorakoztak. Innen eredően méretadatai gyakran eltérnek a szakszerű könyvészeti szempontok szerintiektől.

Mivel a nagyság szerint elhelyezett könyveket a *Catalogus* szakok szerint rendezi, készítőjének külön lapokon (esetleg cédulákon) kellett dolgoznia, s ezeket azután utólag csoportosította és tisztázta le. Többkötetes művek esetében néha az utolsó kötetet írta le előbb, ami arra utal, hogy valószínűleg alulról felfelé, illetve jobbról balra haladt az egyes kötetek leírásakor. Munkája során zavarban volt az egyes tételek számozásakor. Minden szak esetében előlről kezdte a számozást, de az I., II. és VI. szaknál meggondolta magát, s a helyes sorszámot áthúzva számos esetben a könyvön olvasható gerincszámot írta a helyébe. Ez komoly segítséget jelent a könyvtár eredeti rendjének a rekonstruálásánál, mert lehetővé teszi több ma már elveszett könyv eredeti jelzetének, s ennek megfelelően elhelyezésének a

megállapítását. Hogy az 1662-ben mintegy 500 kötetet magába foglaló könyvtárnak csupán 423 darabját írta le, annak nyilván az volt az oka, hogy a kimaradtak nem voltak a helyükön.

Ha a könyvek leírása nem is, a katalógus alábbi szakbeosztása azonban származhat a tulajdonostól: I. Historici antiqui Romani et alii; II. Historici omnis generis et nationis mixtim; III. Historici Pannoniae et Orientalium; IV. Politici; V. Militares; VI. Geographi et Cosmographi; VII. Poetae Latini; VIII. Poetae Itali; IX. Scholastici; X. Domesticae, Oeconomicae; XI. Miscellanei.

Mindezt a kortárs könyvtárak szakrendjével összevetve a következő dolgokra kell figyelnünk: a történelem szak differenciáltsága, a hazai és keleti történelem összekötése, a politikai és hadi szakirodalom különválasztása a történelemtől és egymástól, a klasszikus és kortárs költészet külön kezelése. Ezek azt jelzik, hogy a szakrend kialakítása a könyvtár használójától származik, hiszen a korabeli katalógizálási gyakorlat általában nem tesz ilyen különbségeket. Tehát ha Zrínyi Miklós kézírását nem ismernénk, e szempontból hihetnénk a katalógust az ő munkájának is.

A könyvek külsejére Zrínyi kevéssé volt tekintettel, könyvei többségét igénytelen fehér pergamenkötésben őrizte, de gyakoriak a bekötetlen és körülvágatlan, csupán papírborítóban lévő kötetek is. A régebbi tulajdonosoktól származó, bőrbe kötött könyvek kötéseit meghagyta, azok sérüléseinek kijavíttatására szemmel láthatólag nem igyekezett. Ha valamilyen okból egyes könyveit fokozott becsben tartotta, akkor azokat vörös bőrbe kötötte. Az általa rendelt kötésekre a könyvek olvasása és jegyzetelése után került sor, s így Zrínyi könyvbejegyzéseit a könyvkötő kése gyakran megcsonkította. A könyvkötő feltehetően helyben, Csáktornyan működött, mert egy esetben egy Zrínyi számára készített, de elrontott okirat pergamenjét használta fel.

Tulajdonjogának megörökítésére Zrínyi határozottan törekedett, erre mutatnak a könyvbe ragasztott arcképes exlibrisei. Az elsőt 1646-ban készítette Elias Widemann, rajta a költőnek „Nemo me impune lacesset” jelmondatával. Ez szerepel a legnagyobb számban egyes Zrínyi-könyvek tábláinak belső lapján, vagy valamelyik előzéklevelén. Ugyanennek a metszetnek egy másik levonata megjelent a száz főúri arcképet magába foglaló 1646. évi *Comitum gloriae centum...* című sorozatban is. Zrínyi báni kinevezését követően az exlibrisnek egy némileg módosított, évszám nélküli változata is készült, mely a köriratban már az új méltóság említésével kezdi címeinek sorát. Miután Zrínyit a király 1647. december 27-én nevezte ki horvát bánná, az esküt pedig 1648 tavaszán tette le, az új változat vagy 1648-ban keletkezett, vagy pedig az 1649. január 14-én sorra került hivatalos beiktatást követően. E módosított exlibris azonban Zrínyi Miklós fennmaradt könyvei között csak egyetlen egyben található.

Első exlibrisének szimbolikus jelentését a költő utólag nem érezhette teljesnek, s ezért a beragasztott metszetek alá később kalligrafikus betűkkel odaíratta új jelmondatát, a „Sors bona nihil aliud”-ot. 1652-ben készült új exlibrisét már ez a jelmondat ékesíti. Ezt is Widemann készítette, s ez is része lett egy főúri képgalériának, a Bécsben 1652-ben megjelent *Clarissimorum Hungariae heroum icones*-nek. Ez a kép már más embert ábrázol: a sikeres, ám több keserű élményt átélt férfit. Talán nem véletlen, hogy első portréját első, a másodikat a második házassága alkalmával készítette. A két kép különböző jelmondata is alkalmas a hangulati összevetésre.

A könyvtár használata és olvasói

A levéltár használatára vonatkozóan Zrínyi végrendelete szigorú előírásokat tartalmazott. Feltehetően a könyvtár használatát is szabályozta valamilyen rendelkezés. A nyilvántartást és a könyvek előkeresését könnyítette meg az 1662-es *Catalogus* összeállítása. A könyvtár gondozásával, a *Catalogus* elkészítésével megbízott személy (személyek) kilétét azonban nem ismerjük. Nincs adatunk arról sem, hogy ki kaphatott engedélyt a könyvek kölcsönzésére, vagy helyben olvasására. Hogy folyt könyvek kölcsönözgetése a főúri körökben, arra fentebb láthattunk néhány példát. Azt, hogy Zrínyin kívül valaki hosszabb időt töltött munkája során a könyvek között, csupán a családi historikus Mark Forstallról tudjuk. A Zrínyi környezetében tartózkodó, illetve az őt meglátogató művelt személyek, mint Tollius esete mutatja, bizonyára bebocsátást nyertek a bibliotékába. Nehéz volna kizárni annak a lehetőségét, hogy Zrínyi olyan közeli munkatársa, mint a szintén könyvszerető és könyvgyűjtő Vitnyédy István ne profitálhatott volna a csáktornyai könyvtár kincseiből. Feltételezhető, hogy a kalandos életű horvát tudós és író, az 1640-es évek közepén a Csáktornya melletti Nedelicén tartózkodó Juraj Križanić szintén használhatta a Zrínyi-könyvtár köteteit. Hogy pedig a Zrínyi udvarában tartózkodó nemes ifjak hozzájuthattak a könyvtár egyes darabjaihoz, arra a Vegetius-kötetet forgató már korábban említett ifjú Listi János a példa.

Maguk a könyvek szinte kizárólag csak az alapító és tulajdonos, a költő és politikus Zrínyi Miklós által történt használatról tanúskodnak. A máig fennmaradt kötetekben vagy korábbi possessorok (pl. Listi Ferenc) bejegyzéseit, vagy pedig Zrínyi Miklósét találjuk. Alig akad olyan nem Zrínyitől származó bejegyzés, mely az íráskép jellegzetességei alapján az 1600-as évek derekára lenne datálható. Sokszor persze igen nehéz egy-egy lapszélre vetett szó, figyelemfelhívó jel, vonás vagy aláhúzás származását megítélni, és a különböző kezektől származó bejegyzéseket egyértelműen különválasztani.

Zrínyi Miklós olaszos, jezsuita iskoláiról árulkodó betűi aránylag könnyen felismerhetők. Autográf könyvjegyzetei több típust alkotnak. Legkedvesebb, piros karmazsinbőrbe kötött könyveibe olykor saját kezűleg jegyezte be *Sors bona nihil aliud* jelmondatát. Szívesen jegyzett a könyvek belső tábláira, előzékleveleire vagy kötéseire rövid sententia-jellegű mondatokat. Például Boccacini *De' ragguagli di Parnaso*-jának élére: „Necessitatem in uita potes uincere”. A Montmorency verseskötetének hátsó táblájára jegyzett rövid reflexió szinte észrevétlenül időmértékes, latin sorokká formálódott: „Non est conueniens / Luctibus iste color”. A *Rivoluzioni di Catalogna* elejére és végére gondos kézírással bemásolt olasz mondás, „Assai ben balla a chi la fortuna suona”, ugyanott rövid, magyar nyelvű verses rögtönzésre adott alkalmat. Jakob Schrenck von Notzing metszetgyűjteményében, a szigetvári hős dédapa arcképét ékesítette fel egy latin epigrammával. Olasz és magyar nyelvű verspróbálkozásoknak, „ujjgyakorlatoknak” adott helyet Marino és Tomaso Costo egy-egy kötete is. Egy egészen kivételes esetben prózafogalmazvány töredékei maradtak fenn a lapszálon; szinte az olvashatatlanságig elhalványodott grafit- vagy inkább ónceruzával rótt szavak a *Dedicatio* bevezető soraiból. A Vincenzo Tanara kertészeti kézikönyvét lapozgató Zrínyinek gyümölcsnemesítéssel kapcsolatos gyakorlati tennivalók ötlöttek eszébe, és rögtön emlékeztető feljegyzést készített magának a könyvtáblán.

A tanulmányíró munkamódszerébe engednek bepillantást Malvezzi Tacitus-kommentárjainak bejegyzései. A mű elé kötött kis előzékfűzet lapjain szinte kivonatolta Malvezzi egyes fejezeteit. Ugyanitt foglalta össze az olvasás közben támadt impresszióit is, amelyeket megelőzőleg a lapszéleken rögzített. Például a 174. lapon olvasottak emlékezetébe idézték a Nagy Szulimán halála utáni, Szelim trónöröklésével kapcsolatos eseményeket. Megkereste a megfelelő helyet Istvánffyánál, és a pontos hivatkozást a lapszélre jegyezte. Végül az esettel

kapcsolatos véleményét rögzítette az előzékfüzetben. Mindez azt mutatja, hogy munka közben egyszerre több kötet is feküdt íróasztalán. A Malvezzi-kötetben hivatkozott Bonfinire és Heltaira is. Guicciardini Itália-történetének lapszélein Jean de Silhonra utal. Paolo Gioviónál felháborítja a Katzianer-gyilkosság történetének előadása; Istvánffy idézi meg tanúnak dédapja mellett. Hasonlóan reagál Beyerlinck monumentális enciklopédiáját olvasgatva, ahol az „amicitia perfida” címszóban találkozott a szigeti Zrínyi Miklós nevével. Istvánffy kötete valamint Bonini *Il Ciro politico*-ja végén hevenyészett kis index utal legfontosabb margó-jegyzetei lapszámára.

Gyakran nyúlt írószerszám után olyankor is, amikor nem módszeresen gyűjtötte az adatokat valamely munkájához, hanem egyszerűen csak felkeltette valami az érdeklődését a szövegben. Különösen fogékony volt a családja történetét érintő események, adatok, adalékok iránt. Sokszor elragadja az indulat; bosszankodik, kommentálja az olvasott történetet, kiigazítja a szerzőt, vagy vitatkozik az állításaival. Különösen az Istvánffyhoz fűzött jegyzeteiben humor-érzéke is megmutatkozik. Általában azon a nyelven jöttek tollára a megjegyzések, amelyik nyelven a reflektált részlet íródott. Néha a latinról vagy olaszról hirtelen magyarra váltott. Ha nem volt türelme jegyzetelni, az érdekesnek talált szövegrészeket jellegzetes figyelemfelhívó jeleivel emelte ki: nagy NB szíglával, mutató kéz vázlatos rajzával, a lapszélre rajzolt hosszú, vízszintes vonással vagy X jellel. E sebtében odavetett emlékeztetőkhöz toll és tinta helyett gyakran használt ceruzát. Amikor semmilyen íróeszköz nem akadt a közelben, a körmével tett jelet. Az eleve munkára, jegyzetelésre szánt kötetekből igyekezett másodpéldányt beszerezni; több esetben az elegáns, vörös bőrbe kötött első példány mellett fennmaradt az egyszerű kötésű vagy bekötetlen, körülvágatlan duplum is.

Egy Theologici szak teljes hiányából arra következtethetünk, hogy az ilyen tárgyú művek kiestek a könyvtár gyarapításának koncepciójából. Az államférfiak vallási türelmetlenségét, túlzott kegyességét elvileg ellenző Zrínyi könnyű szívvel ajándékozhatott egyes birtokába került hitvitázó, vallásos műveket valamely egyházi intézménynek. Ilyen szempontból leginkább a családi sírboltot őrző szentilonai pálos rendház és a Zrínyi által 1658-ban betelepített csáktornyai ferencesek jöhetnek számításba. Róluk, valamint a zágrábi és a pettaui kapucinosokról végrendeletében is megemlékezett. A budapesti központi szemináriumi könyvtár állományában található egy kötet Jóna Istvánnak, a fiatal Zrínyi csáktornyai tisztartójának exlibrisével és bejegyzéseivel, amely 1653-ban a szentilonai pálos atyákhoz került. Egy másik, egykor szintén pálos tulajdonban volt kötetet pedig, a címlapon olvasható bejegyzés tanúsága szerint Zrínyi Miklós egy 1662. évi portyázása során zsákmányolták török területen. Végül minden idők könyvgyűjtőinek szokásához híven, Zrínyi barátainak, vendégeinek is ajándékozhatott könyveket, amint azt fentebb a Listi Jánosnak adott Gesner-kötet esetében láttuk. Csáktornyáról búcsúztában Tollius is kapott három török kéziratot ajándékba.

Zrínyi Miklós könyvtára a kor könyvtárai között

Az eddigiekben több minden elhangzott a könyvtárnak a tulajdonos általi használatára utaló jelekről. Valóban, az egész gyűjteményen látszik, hogy valamennyi kötete azért került oda, mert annak tartalmára Zrínyi kíváncsi volt. Itt most csak három olyan csoportra mutatunk rá, amely naprakészségében, viszonylagos gazdagságában a kortárs magyar könyvtárak fölé emelkedik. Ezek: a hadművészeti munkák, a politikaelméleti tanulmányok és a kortárs itáliai költészet.

A nyelvi megoszlást tekintve, a könyvanyag több mint fele latin, egyharmada olasz; a maradék francia, magyar, német, cseh, spanyol és többnyelvű (latin-olasz, latin-görög, latin-francia, illetve szótárak). Az olasz nyelvű munkák nagy számához megjegyzésként kívánczok, hogy számos, eredetileg latin, francia, spanyol munka is e nyelven volt meg a költőnek.

Sajnos kevés kortárs arisztokrata könyvtáráról vannak forrásaink. A már említett Rákóczi-könyvtáron kívül Mikulich Sándorét, Batthyány Ádámét, Nádasdy Ferencét, és Csáky Istvánét ismerjük. Jóllehet nagyságra csaknem valamennyi felülmúlta a bánét, Nádasdyét kivéve elmondhatjuk, hogy azok vagy többgenerációs gyűjtemények, vagy tartalmi frissességben maradnak el a költő mögött.

Sokkal nehezebb az európai összehasonlítás, hiszen magának az összevetésnek a szakmai indokolhatósága kérdőjelezhető meg. Nehéz még egy hasonló társadalmi állású, politikai helyzetű, író-arisztokratát találni, aki a könyvtermelés szempontjából hasonlóan szegény országban élt. E feltételeknek külön-külön megfelelő személyiségeket persze sokkal könnyebb találni. E helyütt csak utalunk általános jellemzőkre, illetve kiemelünk néhány, talán nem teljesen atipikus példát.

A könyvtárak nagyságát tekintve hasonlóakat mondhatunk, mint a hazaiakkal kapcsolatban: 200-3000 kötetig sok-sok arisztokrata-könyvtár ismert, a tipikus azonban a 200-800 közötti nagyság lehetett. A tartalmi összetétel összehasonlításában is állja Zrínyi a versenyt: könyvtárának jól jellemezhető arculata volt, s ilyen Európában is csak a jobbakról mondható el. Vegyünk egy példát:

Zrínyi egyik, a politikai gondolkodását tekintve fontos forrása Philippe de Béthune volt, aki egy generációval idősebb volt ugyan (1649-ben 88 éves korában halt meg), de könyvtárának a költővel való összehasonlítása nem tanulság nélküli. IV. Henrik és XIII. Lajos diplomatája 47 éves volt, amikor Itáliába rendelték hosszabb szolgálatra. Könyvtára ekkor alig több, mint száz kötetet számlált, melynek értéke (248 livres, 10 sols) nevetségesen kevés a tulajdonos vagyonához képest. Mást nem vett, mint ami érdekelte: kevés antik auktor, geográfiai és topográfiai művek, kortárs hadművészeti és politikaelméleti írók, s a neki kedves kortárs szépirodalom.

De jöjjünk hazánkhoz térben, Zrínyihez korban közelebb. A lengyel főnemesség olvasmányairól általában elmondható, hogy nagyságban az európai átlagot (200-800 kötet) eléri, tartalmában azonban némileg más. Nagyon jelentős rész az antik irodalom, a jog, különösen a hazai, továbbá a történelem, főként a kortársak. Gyenge viszont a szépirodalom és a nemzeti nyelvű anyag. Figyelmet érdemel például Lukasz Opolinski (1612-1662) könyvtára. A tulajdonos az első lengyel poétika írója, aki értekezik építészetéről, Európa akkori történelmi helyzetéről, barátkozik a republikánus eszmékkel, vitairatban védelmezi Lengyelországot. Könyvtára 300 kötetből állt, s az elmondott általános jellemzést annyiival egészíthetnénk ki, hogy a kortárs irodalomból az ország politikai orientációjának megfelelően francia művek voltak meg neki.

Politikai irodalomban Zrínyiéhez hasonlóan friss volt Jan Ludwik Wollzogen (meghalt 1661) könyvtára, amelyben a XVI. század második felénél régebben élt szerzők csak ritkán fordultak elő, az is antik szépirodalom volt. A vele kortársak azonban nagy számban képviselték magukat számos jogi és történelmi munka szerzőjeként. Lengyel nyelvű mű nagyon kevés maradt fenn a katalógus írásáig; még az eredetileg hazai nyelven írt munkák is (pl. Radziwiłł herceg Jeruzsálem-leírása) latin kiadásban szerepelnek. Csak az érdekesség kedvéért említjük, hogy Zrínyinek is volt egy „Wolzogen” bejegyzésű kötete: Bodin *Methodus*-a.

Zrínyi Miklós könyvtára tehát a kor arisztokrata gyűjteményeinek színvonalán állt, némely tekintetben korszerűségben felül is múlta azokat.

Zrínyi Péter könyvei

Váratlan és korai halálával Zrínyi Miklós két kiskorú gyermeket hagyott maga után. Ádám kétesztendő, nővére, Mária Katalin ekkor ötéves lehetett. Neveltetésük gondjai, jogaik védelmének feladatai az özvegyre, Löbl Mária Zsófiára hárultak. Bátyja közjogi méltóságait és katonai funkcióit Zrínyi Péter kapta meg. Feleségével, Frangepán Katalinnal és báni udvarával hamarosan beköltözött a család fejét hagyományosan megillető csáktornyai várba. Az özvegy és az újdonsült horvátországi bán között 1665. december 15-én jött létre az egyezés a birtokügyek rendezéséről. Csáktornyát és a hozzá tartozó birtokokat megfizették; kárpótlásul az özvegy megkapta Ozaly felét. Löbl Mária Zsófia a gyerekekkel továbbra is Csáktornyán maradt, és onnan irányította - igen határozott kézzel - a gyerekek örökségét képező birtokok ügyeit. A kényszerű együttlakás és a vagyon körüli egyezkedés állandó vitákat eredményezett. Az áldatlan helyzetet súlyosbították a Frangepán Katalin és Löbl Mária Zsófia közötti személyes ellentétek is. 1667. július 22-én Sopronban újabb egyezmény jött létre, de a hatásköri villongások ezután sem ültek el. A politikai szervezkedésbe bonyolódó Zrínyi Péternek egyre több pénzre volt szüksége. Honvédelmi érdekekre hivatkozva teljesen magának követelte a Csáktornyán felhalmozott hadi muníció és a katonaság feletti rendelkezés jogát.

1670 elején válságosra fordultak a bán ügyei. A törökkel tárgyalt, a Muraközben nemesi felkelést hirdetett és Stájerország ellen készült. Március 12-én a veszélyes helyzetre való tekintettel távozásra szólította fel sógornőjét Csáktornyáról. Löbl Mária Zsófia ekkor Varasdra költözött át a gyerekekkel, Draskovich János házába. Három nappal később itt folytatott tárgyalásokat a bán érdekeit képviselő Mark Forstallal és Guszich Miklóssal. A felek között Ludovik Vukoslavić zágrábi kanonok és Đuro Orehovacki közvetítettek. A zágrábi káptalan küldöttei, március 16-án részletes jegyzéket állítottak össze az özvegy Csáktornyán hátrahagyott ingóságairól. A jegyzék megemlíti a könyvtárat is; a könyvek négy szekrényben voltak elhelyezve.

Az udvar március 30-án proscribálta Zrínyi Pétert, és Paris Spankau vezetésével katonaságot küldött elfogatására. Az április 14-én Csáktornya alá érkező császári csapatok csak Frangepán Katalint találták ott, aki ellenállás nélkül átengedte a várat. Spankau emberei a Zrínyi-birtokokat meghódított ellenséges területnek tekintették, a dúlásban és fosztogatásban a tisztek jártak elől. A bán letartóztatását Erdődy Miklós is jeladásnak tekintette; teljesen kifosztotta zágrábi rezidenciáját és betört egyéb udvarházaiba, falvaiba is.

Hamarosan megkezdődött Zrínyi Péter javainak hivatalos konfiskálása. Petar Prašinski és Franjo Špoljarić, a pozsonyi magyar kamara küldöttei 1670. május 20-án érkeztek Csáktornyára, és „ad portionem illustrissimae comitissae viduae”, tehát Löbl Mária Zsófia lakrészén szálltak meg. A császári végrehajtók a lefoglalás során tiszteletben tartották az özvegy birtokjogát, aki kihallgatása során önként kiszolgáltatta a Frangepán Katalin által az őrizetére bízott vagyontárgyakat.

A Zrínyi Péter birtokrészén két ízben (május 20-án és július 21-én) megejtett konfiskálás jegyzőkönyveiben többször is szó esik könyvekről: „Et primo quidem in domibus mediocris contignationis, ubi et comitissa, memorati comitis Petri a Zrinio conthoralis, decumbebat, res huiusmodi erant inventae: 1. cista minor, una pelle obducta, in qua continentur quidam libri... 14. cista una magna plena quibusdam litteris et libris... Ex quibus quidem rebus mobilibus sequentes ad nostram potestatem accepimus et in aliam deportari fecimus: Cista minor una, pelle obducta, in qua continentur quidam libri. .. In dicta superiori contignatione tres sunt domus consequenter...in iisdem domibus res mobiles sequenti ordine sunt inventae:... Nr. 2.

Item cista, in qua libri diversi generis, scilicet historici, croatici libri, pro pictura, et tabula una cosmographica regni Hungariae 1,... item cista mediocris plena variorum librorum pelle obducta, item alia simplex cista mediocris lignea sine cooperculo plena similiter variorum librorum 1...” Egy évvel később újabb, részletesebb összeírás készült: „Inventarium omnium mobilium quae per Sac. Caes. Majestatis clementissime delegatos commissarios in arce Chyaktornyensj inventata, ordine conscripta, et per requisitas idoneas personas, aestimata et iterato reaestimata sunt. Chyaktornyae die 30. Octobris 1671. Horatius Guilielmus Caluuccy mp. et Petrus Prasinzky mp.” A jegyzék utolsó tétele: „Libri. Secundum cathalogum adiunctum ut littera A.” Az utána csatolt füzet tartalmazza Zrínyi Péter lefoglalt könyveinek jegyzékét.

A jegyzék 95 tételt tartalmaz, pontosan 69 forint 8 krajcár összértékben. A szép kiállítású, jó állapotban lévő, folio formátumú köteteket kettő-harmadfél forintba becsülték; a vékony tizenhatod rét, vagy rongált, bekötetlen példányok értéke 9-25 krajcár között mozgott. A könyvtár lajstromozása könyvészeti szempontból rendkívül szakszerűtlenül történt. Az inventor az olasz, német és horvát nyelvű címeket latinra fordította. Sokszor nem is a címlap szövegét követte, csak általánosan utalt a mű tematikájára, esetleg a könyv gerincére írott címformát vette át. A szerzők névalakja gyakran a felismerhetetlenségig eltorzult - ez bizonyára a diktálás következménye.

A könyvek többnyire latin és olasz nyelvűek. Legnagyobb mértékben az orvostudomány képviselteti magát: sebészeti, anatómiai, gyógyszerészeti, lóápolási művek, 21 tétel. Hasonlóan nagy arányban szerepelnek az antik auktorok Aesopus, Cicero, Curtius Rufus, Sallustius, Seneca, Valerius Maximus, Vergilius, Tacitus, 21 tétellel. Bátyjával összehasonlítva Zrínyi Péter könyvtára gyengén volt felszerelve hadtudományi, politikai, történettudományi művekkel. Ezek összesen is csak alig tíz százalékát teszik ki az állománynak. A tulajdonos költészeti hajlamait jelzi három retorika, Marino *La Sampogna*-ja és a *Gerusalemme liberata*. Miklóséra emlékeztető Zrínyi Péter érdeklődése a kor jellegzetes természetfilozófiai, illetve okkult enciklopédiái iránt: 8 tétel, köztük Gaspar Schott terjedelmes *Magia universalis*-a. Egyetlen említett csoportba sem sorolhatók be a jegyzék gyakorlati célokat szolgáló kézikönyvei: egy irodai rendtartás, postaállomások inventáriuma, egy *Arithmetica practica*, Cesare Vecellio divattörténeti albuma, és néhány jogszabálygyűjtemény. A leuveni egyetem rendtartását Zrínyi János (Péter fia) hozhatta haza németalföldi peregrinációjáról. Szintén ő használhatta a jegyzékben szereplő francia nyelvtant, és a *Selectiora linguae Gallicae* megnevezésű kötetet. A Zrínyiek hagyományos velencei kapcsolataira utal egy velencei törvénykönyv, és egy olasz nyelvű Velence-guida. Az ókori művészeti emlékek, az építészet iránti érdeklődését tükrözi Giacomo Lauri gazdagon illusztrált albuma, az *Antiquae urbis splendor*, és a Georg Braun-Franz Hogenberg-féle *Civitates orbis terrarum*. Végül hét példányt foglaltak le Frangepán Katalin Velencében kiadott, *Putni tovarus* című horvát imádságoskönyvéből. Könyveket foglaltak le Buccariban is az 1670. június 22-én megejtett konfiskálás során: „... item librorum croaticorum Venetiis impressorum de expugnatione Szigethana cistae magnae 3.” Zrínyi Péter horvát *Syrena*-fordításának Velencéből áthajózott példányai!

Egy pontosabban nem keltezett, 1672-ből származó irat a két évvel korábban, különböző személyek által a Zrínyi-birtokokról jogtalanul elhurcolt ingóságokat sorolja fel, köztük kb. kétszáz Ozalyról elhurcolt könyvet: „... ex castro Ozyaly et curijs allodiis aliisque pertinentiis eiusdem castris distractio facta est hoc modo. Andreas Bosnyak castellanus eiusdem arcis Ozaly fassus est, quod cum Baro Fridericus Saurer vexillifer praesidii Carolstadensis cum aliis sbi adiunctis ad dictam arcem Ozaly venisset, claves ad se recepit et omnia perlustravit resque mobiles, primo pretiosiores, post modum viliores Carolstadium expediebat... libros maiores et minores circiter N° 200.”

Zrínyi Miklós könyvtára mellett tudomásunk van tehát öccse könyveiről is. Könyvei egy részének a jegyzékét is ismerjük, azokat a köteteket, amelyeket Csáktornyan foglaltak le 1671 októberében. Könyvtára nagyobb részét fosztogató katonák hordták szét Ozalyból, a Csáktornyan őrzött könyveit a kamara foglalta le, és ezzel végleg eltűnnek szemünk elől. Egyetlen, Zrínyi Péter possessor-bejegyzésével ellátott kötetről tudunk: ez az *Odysseia* egy latin kiadása. Sorsát úgy kerülhette el, hogy még 1662 előtt Miklós könyvei közé keveredett.

Zrínyi Ádám

Zrínyi Ádám Zrínyi Miklós második feleségétől Löbl Mária Zsófiától született 1662. november 24-én Bécsben, a Löbl család vagy Zrínyi Miklós palotájában. Később, a bécsi egyetem matriculájában is mint „Viennensis” szerepel. Ádám József Zsigmond - mert egy könyv-bejegyzésben így írja magát - a róla fennmaradt festmény tanúsága szerint szelíd vonású sápadt arcával, szőkésbarna hajával inkább a Löblkre ütött.

Zrínyi Miklós halála után az árván maradt Zrínyi Ádám fő védelmezője - „tutrix et curatrix” - Löbl Mária Zsófia lett, aki a Zrínyi Péter-féle szervezkedés elfojtásának idején kelt végrendeletében ausztriai és Ausztrián kívüli birtokait is fiára hagyta. 1670-1672 között, amíg a lefoglalt Zrínyi-birtokok és -javak fölbecslése zajlott, az özvegy előbb Varasdon, majd Verbőcén rendezkedett be. 1673 júniusában még itt állított ki egy kiváltságlevelet. Elképzelhető, hogy környezetében neveltette és taníttatta egyetlen fiát is. Erre az időszakra a Bibliotheca Zriniana könyvanyagának az a néhány (különböző időpontban és helyen megjelent) kötete utal, amely alsóbb iskolai tananyagot és/vagy Zrínyi Ádámtól származó tollpróbát, névbejegyzést tartalmaz. Ilyen például Manuel Alvarez *De institutione grammatica*-jának 1659. évi nagyszombati kiadása, Georg Beckhernek az oratio mesterségéről írott, 1664-ben Lipcsében megjelent könyve, Martin Du Cygne-nek a cicerói retorikát elemző *Explanatio rhetoricae* című munkája, s egy 1651-es kölni kiadói kolligátum, amelyben Aldo Manuzio Johann Buchler által értelmezett *Thesaurus elegantiarum*-a mellett ez utóbbinak fráziskatalógusa olvasható. Végül ilyen Gerard Pelletier ékesszólásról szóló 1669-es műve, a Heinrich Smet-féle *Prosodia* 1660-ban Frankfurtban megjelent edíciója, s talán Emanuele Tesaro Rómában 1667-ben kiadott munkája, valamint Ágoston Péter *Szívek kincse* (Nagyszombat, 1671) című kegyességi kiadványa.

A felsorolt szerzők közt feltűnően sok a jezsuita, amiből arra következtethetünk, hogy Löbl Mária Zsófia Zrínyi Ádám tanítását az 1670-es évek elejétől rájuk bízta. 1673 végén már az egyetemmel egy kötelékbe tartozó bécsi jezsuita kollégiumban találjuk: 1673. december 5-én iratkozik be a poetai osztályba („Adamus comes Zrini Vienn. Poeta”). Itt hamarosan annyira kitűnt - mint Gabriel Jurjevič 1675-ben Varasdon kiadott *Listi heroov* című, Zrínyi Ádámnak ajánlott műve előszavában írja -, hogy Lipót császár és magyar király nyilvános dicséretben részesítette. 1676 tavaszán, a poétikai és a retorikai év elvégzése után fejezte be a kollégium gimnáziumi tagozatát. Ebből az alkalomból Josephus Gallicius az alábbi üdvözlő sorokat írta *Geometria militaris* című művének dedikált ajándékpéldányába: „Illustrissimo Domino Adamo Comiti a Zrinio recurrente Natali die hoc pleniore vobis quam litteris vinculo fausta precatur omnia et superatur feliciter climactericum 2-dum annum gratulatus. Viennae, 1676. J[osephus] D[e] S. G[allicius] Professor Geometriae.” Még ebben az évben beiratkozott a filozófiai fakultásra („illustrissimus dominus Adamus comes a Zrinio, sacratissimae caesareae regiaeque maiestatis agazonum regalium per Hungariam magister. Logices auditor dedit...), fennmaradt disputációja alapján pedig valószínűsíthető, hogy később jogot is hallgatott.

Zrínyi Ádám egyetemi éveinek emlékét az 1670-es években Bécsben beszerzett könyvei, illetve ezekbe írt jegyzetei őrzik. A Bibliotheca Zriniana-ba került könyvek többsége gimnáziumi, egyetemi tankönyv. A bécsi jezsuita gimnázium retorika-oktatását szolgálta az a kolligátum, amelynek elülső fedőlapján, belül a következő barna tintás bejegyzés olvasható: „Hic liber spectat ad Adamum Josephum Sigismundum comitem perpetuum a Zrinio. Furtum depellam”. Az első mű a kolligátumban a *Praecepta rhetorices pro gymnasiis RR. PP. Societatis Jesu, provinciae Austriacae* Cypriano Soareztól 1669-ből; két Ciceró és egy Seneca szöveg után pedig az előbbi műnek egy 1672. évi kiadása következik. Ezt követi még mindig a jezsuita Soarez 1672-es Bécsben megjelent retorikai példatára, Demosthenes oratóinak görög-latin nyelvű évszám nélküli bécsi kiadása, valamint Homeros *Ilias*-ának első könyve latin interpretációkkal 1655-ből. Végül Jakob Gretser görög nyelvtanának Bécsben 1629-ben megjelent harmadik könyvét követve utolsó a kolligátumban Petrus Canisius 1672-ben Bécsben kiadott görög-latin katekizmusa. Zrínyi Ádámé az a kiadó által a bécsi diákság számára 1678-ban összeállított tankönyvkolligátum is, amelyben ugyanezen szerzők ugyanezen munkáinak más kiadásai mellett Cicero és Demosthenes beszédei és Seneca egy tragédiája található. Filozófiai tanulmányainak anyagát tartalmazza az az 1677-re datált háromkötetes kézirat, amelyben a jezsuita filozófiai képzésben központi helyet elfoglaló arisztotelészi logika- és természetbölcselet-jegyzetei olvashatók.

Zrínyi Ádám bécsi könyvei között van néhány ünnepélyes eseményre megjelent, alkalmi kiadvány is. I. Lipót és Claudia Felicitas főhercegnő 1673-ban tartott menyegzőjére készült a *Cyrus, ludis nuptialibus*. Az esküvő után, mint császári házaspárt köszönti őket az évszám nélkül megjelent *Florilegium sive virtutes sacratissimarum majestatum Leopoldi et Claudiae*, amely Anton Mayer nyomdatörténete szerint az 1674-ig működő Cosmerovius-nyomda utolsó nyomtatványainak egyike. Az egyetem filozófiai professzora, Marcellinus Bauschnner által szerkesztett kötet néhány előkelő nemesúrfinak az uralkodópárhoz címzett verseit tartalmazza, köztük a B₃ levélen Zrínyi Ádámét:

Dialeucum genus sativi blandissimum Polymnia exhibet, crescit juxta vias laetissimum. Unde viarum speculatrix audit apud Poetam, et indicat nobis Leopoldi

Prudentiam

Tu nisi Diribitrix serves Prudentia cives
 Mater consilii, arbitra belli:
 Aemulus astrifero cingat mons Urbis Olympo
 Vel fora, tractus vel Regionum;
 Vel steropum chalybata focus munimina portas
 Aere ligent, et ferro turres:
 Mille tamen sua sunt vafro, queis moenia quassat
 Arma dolo: sunt Machinae Ulysseo
 Arietibus clausos docto perfringere postes,
 Plumbo et muros sternere ahenos.
 Te viduae pereunt multiplicis artis Athenae,
 Ac in cineres prisca labascit
 Thebe, centenis cumulata ab Osiride portis,
 Niliacis Urbs incluta terris.
 Te viduus patrios Phaeton sine lege Jugales
 Stellatae per templa Dianae
 Urserat infelix, rabidaeque Tyrannide flammae
 Decoxit miracula Mundi.

Frustra grandirepo famae per inane cothurno
 (Aemula licet hi robora Tauris)
 Frustra hoc exoculi jactamus lumine muros,
 Perdere frustra nitimur hostes.
 Urbs viget illa procul damnis, procul illa perulis
 P r u d e n t i a cui dictat leges.
 Ominor hinc reliquis unam magis orbe Viennam
 Urbibus esse, ac Regnis tutam,
 Dum, semper regitur sani dictamine jani,
 Curaque experts aquilae grandis
 Tuta sub Augustis requiescit Caesaris alis,
 Consilio, qui non minor armis.

Adamus Comes a Zrinio.

A fiatal Zrínyi Ádám ekkoriban, a bécsi kollégiumban és egyetemen tanuló ifjak között valószínűleg az egyik legelőkelőbbnek számított. Anyja révén az ausztriai udvari arisztokrácia tagja, ő maga immár királyi főlovászmester volt, akit ráadásul apja, Zrínyi Miklós horvát bán végrendeletében I. Lipót figyelmébe és védelmébe ajánlott. Iránta megnyilvánuló figyelmének a király később is többször tanúságjelét adta. Zrínyi Ádámot az uralkodópárt köszöntő alkalmi kiadványból éppúgy nem lehetett kihagyni, mint a magyar király és magyar tanácsosai által együttesen kiállított iratokból. Már említett jogi disputációja, a *Disputatio juridica seu assertiones de tutela et cura* is I. Lipót védnöksége alatt látott napvilágot Bécsben 1679-ben. Ez öt példányban is megvan Ádám tankönyvei között, mindegyikén gondosan tintával pótolva a disputa napja: 1679. március 24. A kötet utolsó levelén a nyilvános vitán jelenlévő Johann Paul Hoher udvari kancellár Zrínyihez intézett *Oratio*-ja olvasható. A kancellár a vitát követően átnyújtotta Zrínyinek a császár elismerésének jelét, egy aranyláncon függő medált, melyet a császár képe díszített. Hoher kiemelte, hogy I. Lipót, aki hallott már az ifjú Zrínyi eredményeiről és műveltségéről, kegyesen fogadta a neki ajánlott tételeket.

Zrínyi Ádám egészen 1679 nyaráig Bécsben tartózkodott. Az itt töltött néhány év alatt nemcsak az univerzitást látogatta, nemcsak iskolai könyveivel és kegyes olvasmányokkal múlatta az időt (utóbbiak közül néhányat talán a karmeliták kolostorában apácáskodó nővérétől, Zrínyi Katalintól kapott), hanem élte az udvari arisztokrácia életét. Otthonosan mozgott a városban, ahol a Zrínyieknek és a Löbl családnak is saját palotája volt. Életvitelébe szerencsés módon saját följegyzései, könyvbejegyzései engednek bepillantást. Egy még apjától örökölt vaskos Pázmány-kötet lapjai közt rejlő emlékeztetője az előkelő körökben forgolódo ifjú gáláns kalandjait sejteti: „fürst von Auersperg / a escrire mercredy prochain / Al signor Turina... / der Frau von Kuestemberg / der graffin Von Bechamb...” Zrínyi Ádám részt vett udvari fogadásokon, esküvőkön is, egyebek közt Lotharingiai Károly és Eleonóra Mária Jozefa főhercegnő 1678-ban megtartott esküvőjén. Ezt a szintén Zrínyi Miklós könyvtárából származó, a belga háborúkról szóló könyvbe tett kis nyolcleveles füzetecskében írja le. A belgiumi eseményekről ebben található feljegyzései azt is tanúsítják, hogy tudatosan készült későbbi németalföldi útjára.

Takáts Sándor szerint Zrínyi Ádám 1678 nyarán hosszabb utazást tett Erdélyben, állítása azonban valószínűleg tévedésen alapul. Valójában csak 1679 nyarán hagyta el a császárvárost, azután, hogy személyesen fogadta I. Lipót császár és magyar király is, akitől időközben feldúlt birtokainak védelmét és belgiumi (leuveni) tanulmányainak engedélyezését kérte. Az engedély megérkeztéig otthoni ügyei rövid időre a Muraközbe szőlítették. Alighogy hazatért, összeütközésbe került Batthyány Kristóf kerületi generálissal, aki hatáskörét féltve „haragnéven”

vette, hogy katonái harcba bocsátkoztak a törökkel. Batthyány - Takács szerint goromba - levelére Zrínyi Ádám 1679. augusztus 31-én Újudvarról önérzetes hangon válaszolt, elődei révén szerzett jogára, örökös légrádi kapitányságára hivatkozva: „Ami engem illető örökös itt való kapitányságomat illeti, az nem idélen, mivel az az én eleimnek jó maguk viselését és szegény hazánk, s az egész kereszténységhez melyet nem szánt ki ontott verekért, érdemes hiv szolgálattokra nevezve régen, és következendő képpen ennekem is még az Anyám méhében ő fölségétől örökösen adatott, az mellett Kegyelmed tőlem el sem idegeníthet.” A levél azért is figyelmet érdemel, mert utolsó soraiban Zrínyi iskoláit említi: „Kegyelmedtől azért kedves Bátyám Uram, hogy annyira levelében cárpállyon, és iskolámat szememre hánya (Kiben kegyelmes Uram ő Fölsége és hazám szolgálattáira tanultam) nem érdemeltem, se föl sem vesszem Kegyelmedtől.”

A röpke kitérő után Zrínyi Ádám 1680 elején indult el a tanulmányai lezárásaként tervezett külföldi peregrinációra. Úticélja, feltehetően unokatestvére Zrínyi János nyomán (aki 1669-ben Mark Forstall társaságában töltött el egy esztendőt ott) az 1425/26-ban alapított leuveni egyetem, amely egyébként nem tartozott a magyarok által gyakran látogatott felsőfokú oktatási intézmények sorába. A zágrábi könyvtárban fennmaradtak Zrínyi Ádám peregrinációs jegyzetei. A *Manuscriptum ex iure civili* című kéziratból tudható, hogy 1680 elején előbb Brüsszelben időzött, majd márciusban ment át Leuvenbe, az Akadémia jogi fakultására. Ott április 13-án írta be a nevét a matriculába: „Illustrissimus dominus Comes Adamus a Zrinio etc. maiorenis.” Jogi tanulmányokat folytatva kétszer vett részt az úgynevezett „szombati disputációkon”, s itt is baccalaureusi címet szerzett. Leuveni jegyzetfüzetében az utolsó bejegyzés 1681. január 16. Az 1681. április elejére datált *De la fortification militaire* című kétkötetes francia nyelvű kéziratából úgy látszik, hogy erődítéstani előadásokat is hallgatott, amelynek nagy hagyományai voltak a német és a németalföldi területeken. Útja során néhány francia nyelvű könyvet is vásárolt, egyebek mellett Josephus Flavius *Zsidó történet*-ének 1681-es amszterdami kiadását.

Hazatérése életének fontos eseményével áll kapcsolatban: a tizennyolcadik évét betöltött Zrínyi Ádámot az uralkodó 1680. december 28-án nagykorúvá nyilvánította. Itthon Csáktornyra vezetett útja, ahol teljes erővel látott neki birtok- és egyéb ügyei rendezéséhez. Elődei, mindenekelőtt Zrínyi Miklós és nagybátyja, Zrínyi Péter példáját követve bekapcsolódott a törökellenes küzdelmekbe, s kivette részét e harc irodalmi propagandájából is. Erre nézve sokatmondó adat, hogy szerepet játszott az *Adriai tengernek Syrenaia* horvát irodalmi tovább sugároztatásában. A zágrábi Nemzeti és Egyetemi Könyvtár Kézirattárából előkerült egy latin nyelvű autográf levele a XVII. századi horvát irodalom sokoldalú alkotójához, a Berlász Jenő által legújabbban az „illírismus szülőatyjának” nevezett Pavao Ritter Vitezovichhoz. Ebben a levélben bizonyos versek megküldését köszöni meg és Vitezovichnak küldött ajándékokra tesz célzást: „Gratias repono maximas pro carmine, et carminice sane responderem si essem Poeta ex capite sed quandoquidem sim tantum ex libris, id possum de Dominatione Vestra Generosa affere quod Juvenalis resolvere nequii loquendo de Poeta insigni... Transmitto unum aureolum et me memoriae tuae recomendo.” A szövegben említett versek feltehetően Vitezovichnak 1683-ban illetve 1684-ben írott, Zrínyi Ádámot dicsőítő költeményei lehetnek. Vitezovich 1683 decemberében Erdődy Miklós bán birtokán ismerkedett meg Zrínyi Ádámmal, ahol az összegyűlt vendégsereg előtt „bemutatta a szigeti Zrínyi Miklósról szóló *Hektor* című horvát nyelvű költeményét. Elképzelhető, hogy ez azonos volt... a kéziratban már meglévő *Oddilyenje Sigetsko* eposszal, esetleg egy részlete vagy vázlat volt annak.” Az *Oddilyenje Sigetsko* című művét Vitezovich előbb 1684-ben Linzben, majd 1685-ben Bécsben jelentette meg. A Szigetvár ostromát elbeszélő horvát nyelvű epikus költemény és függelék versei kétségtelenül a *Szigeti veszedelem*, illetve annak Zrínyi Péter-

féle horvát változata beható ismeretére vallanak. Apróbb darabjaiban *Deliman*, *Amirassen*, *Rustan*, *Hamvivan* neve kerül elő, s mintha megismételné a magyar és horvát *Syrena* epigrammait. Az 1684. évi linzi kiadás egy Zrínyi Ádámot dicsőítő verssel kezdődik... Zrínyi Ádám neve aligha véletlenül került Vitezović Szigetről emlékező könyve élére.

Zrínyi Ádám röviddel tanulmányai befejezte után személyesen is megjelent a török elleni harcok színterein. Esterházy Pál 1682. október 20-án Batthyány Kristófhoz írott levelében már saját bandériuma élén említi, a következő évből pedig egy korabeli jelentés beszámol Bécs fölszabadításában való részvételéről. Hadi sikerei nyomán hamarosan udvari kamarás és tanácsos lesz, megerősítik örökös légrádi főkapitányi tisztségében, 1684. július 1-jén pedig a király aláírja a Zrínyi Ádámot légrádi fizetési főkapitánnyá kinevező okmányt. Valószínűleg 1684-ben vezette oltárhoz az ősi osztrák családból származó Katharina Maria Lamberget, mert Dominik Porte jezsuita ez év június 5-én kelt jelentése arról ad hírt, hogy Zrínyi Ádám Úrnapiján (június 1-jén) Varasdon a jezsuitáknál ebédelt fiatal feleségével.

A visszafoglaló háború megindulásától, 1686-tól, Zrínyi Ádám többnyire a csatamezőkön forgolódott, akkora sikerrel, hogy a nagyvezér 1686-ban az erdélyi fejedelem Konstantinápolyba küldött követétől, Baló Mátyástól holléte felől kérdezősködött, s egy évre rá emlékiratában a nádor többek közt őt javasolta generálisnak a magyar hadak élére. Hogy továbbra is becsben állt I. Lipót előtt, arra az is utal, hogy I. József 1687. december 9-ei megkoronázásakor a menetben a koronázási kardot ő vihette.

Meredeken felfelé ívelő pályáját az 1691. augusztus 19-én Szalánkeménél lezajlott ütközet törte derékba. Itt, a Duna és Tisza találkozásának közelében fekvő csatatéren ütközött meg a Badeni Lajos vezette keresztény sereg Köprülü Musztafa hadaival. A Badeni Lajos oldalán harcoló Zrínyi Ádám ezredes, „a század legvéresebb csatájában” vesztette életét. Pálos hagyomány szerint holttestét feltalálták, hazaszállították és a szentilonai családi sírboltban helyezték örök nyugalomra.

Pályája végének megörökítését a kortárs magyar krónikás, Cserei Mihály is az utókor emlékeztetére méltónak ítélte: „Zrínyi Ádám a keze alatt való magyarokkal egy részt találván a sáncon nagy bátorsággal bemegy, és a janicsárságot vágatni kezdi, de a nagy indulatban nem vigyázván magára, meglövik, s ott hal meg a nagy vitéz úriember, s őbenne egész deficiála a dicsőséges fejedelmi Zrínyi familia.” A szalánkeméni csatáról Amszterdamban külön leírás is megjelent Johannes de Raantól még abban az esztendőben. A kiadvány nagy rézmetszetét Ramoyen de Hooghe készítette. Érdekessége, hogy rajta „10. Conte Zrin” jelzettel meg van örökítve, a törökkel harcoló Zrínyi Ádám is.

A könyvtár gyarapodása Zrínyi Ádám idejében

Zrínyi Ádám könyvei ma Zrínyi Miklóssal együtt a zágrábi Nemzeti és Egyetemi Könyvtár különgyűjteményében találhatók. A könyvek ezt megelőző elhelyezéséről és sorsáról közvetlen adatok híján következtetésekre vagyunk utalva.

A Zrínyi-könyvtár módszeres átnézésakor ötlött szembe, hogy a kötetek túlnyomó többségén - általában az előzőklével rectóján vagy versóján - végighúzódik egy régies írású barna tintás számozás. A Bibliotheca Zriniana teljes anyagának ismeretében megállapítható, hogy ez egy Zrínyi Ádám korabeli összeírás eredménye; mert benne van 1664, tehát Miklós halála utáni könyvekben is, de nincs benne sem a két, Zrínyi Ádám elhunytá után megjelentben (*Cornelius Neposnak Híres neves hadifejedelmeknek életekrül és cselekedetekrül írt könyve*, Kassa 1763; és *Les décades de Tite Live* III-V., VIII. Amsterdam, 1695-96), sem más, a könyvtáregyüttesbe

később került idegen könyvben, mint amilyen például a Vlašimoké. A könyvek sem nagyság, sem szakrend szerint semmiféle értelmes sorrendbe nem állíthatók a barna tintával beírt számok alapján. Ezek tehát nem könyvtárrendezés, hanem valamiféle (vagyon)összeírás során kerülhettek rájuk. A legnagyobb szám a 805, ez egyben azt jelenti, hogy a könyvtárnak a számbavétel idején legalább ennyi kötete lehetett. Az összeírásra 1681 és 1695-96 között került sor, legvalószínűbben Zrínyi Ádám 1691-ben bekövetkezett halála után. Tudjuk, hogy a csáktornyai Zrínyi-vagyon felbecslése már 1691 szeptemberében megindult, s 1692 elején be is fejeződött. Ennek az ingósági inventáriumnak egy német nyelvű, töredékes, sérült példányát Majláth Béla a múlt század végén még látta Bítovban, s a Nemzeti Múzeum páncéljairól írott cikkében idézett is belőle néhány adatot.

Feltűnő ugyanakkor, hogy Zrínyi Ádám Bécsben vásárolt, bécsi tanulmányai idején forgatott könyveinek jelentős részéből hiányoznak ezek a számok. Nincsenek benne *Disputatio*-jának példányaiban, sem a *Florilegium* kötetben, sem tankönyv-kolligátumaiban, avagy filozófiai jegyzeteiben. Hiányoznak azokból a könyvekből is amelyekben Bécsben írott saját kezű feljegyzései találhatók, köztük Famiano Strada *De bello Belgico* című munkájából, jóllehet ez már az 1662-es csáktornyai katalógusban is szerepel! Az összeírás tehát nem Bécsben, hanem minden bizonnyal Csáktornyaán történt.

A barna tintás számozás tanúsága alapján arra lehet következtetni, hogy Zrínyi Miklós könyvtára - esetleg az 1670-73 közötti zavaros éveket kivéve, amikor Löbl Mária Zsófia is Varasdra, majd Verbőcére költözött - Zrínyi Ádám 1691-ben bekövetkezett haláláig Csáktornyaán maradt. Csak Zrínyi Ádám mintegy másfél tucatnyi könyve és néhány az apja könyvtárából származó kötet volt Bécsben elhelyezve. Ezeket akkor egyesíthették a csáktornyai bibliotéka anyagával, amikor Lamberg Mária Katalin Csáktornyát 1692-ben végleg odahagyva, a könyvtárat második házasságába magával vitte.

Zrínyi Ádámnak a Zrínyi-könyvtárhoz való viszonyát értékelve nem szabad azonban megfeledkezni arról, hogy ő a könyvtár egykori teljes állományát birtokolta, és minden jel arra mutat, hogy élt is e felbecsülhetetlen értékű gyűjtemény nyújtotta műveltség lehetőségével. Ennek egy érdekes példájára utalhatunk. Zrínyi Miklós exlibriseit, amelyekből úgy látszik, maradt még a költő halála után, beragasztotta öt saját szerzeményű könyvébe is. Pethő Gergely *Rövid magyar cronica*-jának általa beszerzett példányába a „Nemo me impune lacesset” jelmondatú, 1646. évi exlibrist, a már említett Du Cygne-féle retorikai tankönyvébe pedig ugyanennek év nélküli variánsát ragasztotta be. A híres „Sors bona nihil aliud” jelmondatos 1652-es exlibrisből pedig Gerard Pelletier 1669-ben megjelent *Reginae palatium eloquentiae*-jába, Zacharias Traber 1675-ben, Bécsben kiadott *Nervus opticus*-ába és Gualdo Priorato 1674-es ugyancsak bécsi kiadású - s hihetőleg még tanulmányai alatt vásárolt - *Vite et azzioni*-jába került így egy példány. Priorato művében Zrínyi Ádámot a Zrínyiekre vonatkozó fejezet ragadhatta meg, mint ahogy a Zrínyiek törökellenes harcaira vonatkozó részeket jelölte meg Pethő Gergely saját beszerzésű *Rövid magyar cronica* című művében is. Sokatmondó tény, hogy a könyvtár általunk ismert egyetlen ábrázolása is az ő személyéhez fűződik. A kortárs bécsi metsző, Tobias Sadler róla készített metszete az ábrázolási sémákat félretolva, a könyvtárszoba polcai előtt állva, könyvekben lapozgatva örökítette meg.

Zrínyi Ádám és Miklós tulajdonát elsőként Heinrich Daun, a könyvtár utolsó magántulajdonosa kísérelte meg szétválasztani, számunkra ismeretlen forrás (talán még élő családi tradíció vagy elkülönült tárolás) alapján. Az egyes kötetekben található „ex libris comitis Adami a Zrinio” bejegyzés felismerhetően az ő kezétől származik. Mivel a rendezéskor nem egy, korábban bizonyíthatóan Zrínyi Miklós birtokában lévő művet és egy 1691 után megjelent kötetet is Zrínyi Ádáménak tulajdonított, ezért az ő possessor-jelzéseit nem tekintettük

perdöntőnek az egyes könyvek besorolásánál. Legbiztosabban Zrínyi Ádám szerzeményének az 1665-1691 között kiadott köteteket tarthatjuk, még akkor is, ha több olyan 1665-ben Velencében megjelent mű van köztük, amely személy szerint még nem neki, hanem inkább a család, vagy Löbl Mária Zsófia számára érkezhettek. Zrínyi Ádám könyvei közé azonban nem csak ezeket soroltuk. Ide kerültek a Zrínyi Ádám saját kezű possessor-bejegyzéseit tartalmazó munkák és az 1664 utáni idegen possessor-bejegyzéseket őrző azon kötetek, amelyekben benne van a Zrínyi Ádám korabeli összeírásakor odakerült szám.

A Zrínyi Ádám által beszerzett könyvek egy része, bécsi jezsuita iskolai tananyag. Érdekes - és eleinte a besoroláskor nehézséget is okozott -, hogy majd fél évszázaddal korábban a szintén jezsuitáknál iskolázott Ignac Hynek z Vlašime kísértetiesen hasonlókból szerezte ismereteit; Cyprianus Soarez retorikájának egy korábbi változata avagy Cicero: *De officiis* című műve például ugyanúgy megvolt neki, mint Zrínyi Ádámnak.

Zrínyi Ádám egyéni érdeklődésére abból a néhány könyvből és kéziratból valamint könyv-bejegyzésből következtethetünk, amely a fentiek körén kívül esik. Mindvégig megőrzött jogi érdeklődésére mutat Johann Pomeresch 1684-ben Lipcsében és Jénában megjelent jogi művének és Franciscus van der Zype összegyűjtött jogi tárgyú műveinek beszerzése. Politikai érdeklődéséről leginkább könyvjegyzetei tanúskodnak. A Famiano Strada belga háborúkról írott művében fennmaradt feljegyzéseiről már esett szó, akárcsak Gualdo Priorato könyvéről. De Zrínyi Ádám jegyzeteit őrzi Antoine Aubery-nek Richelieuról írott munkája is, amely eredetileg Zrínyi Miklós könyvtárához tartozott.

Az erős bizonyossággal Zrínyi Ádám könyvei közé sorolt 46 kötet (a kéziratokat is beleértve) minden bizonnyal csak egy része az ő szerzeményeinek. Azon túl, hogy jelentős mennyiség elkallódásával is számolhatunk, lehetséges, hogy az állományleírásunk C osztályába, vagyis csak feltételezetten, de nem bizonyíthatóan Zrínyi Miklósénak tekintett könyvek közé sorolt kötetek egy része nem az apa, hanem a fia szerzeménye volt. Ez leginkább a francia nyelvű könyvek esetében képzelhető el, különösen, ha 1664-ben megjelentekről van szó. Így pl. La Calprenède *Faramond* című munkájáról, Scudéry *Artamène* című regényéről, valamint a 12 kötetes lyoni francia Liviusról nehezen dönthető el, hogy ki volt a megrendelőjük. A könyvtárba kerülésük lehet Zrínyi Miklós 1664-ben megerősödő francia kapcsolatainak a gyümölcse, noha francia nyelvtudásáról nincsenek adataink, de lehetnek Ádám szerzeményei is, akiről tudjuk, hogy bírta ezt a nyelvet, noha francia kapcsolatai még feltáratlanok. Tekintettel Zrínyi Ádám jogi érdeklődésére, ugyanez feltételezhető a bizonytalan eredetű jogi könyvek egyikéről-másikáról is. Ha tekintetbe vesszük, hogy a költő Zrínyi halálakor a könyvtárban jelzettel ellátott, tehát már a helyükre sorolt könyvek száma felülmúlta a 600-at, a Zrínyi Ádám örökségének összeírásakor pedig több mint 800 kötetet regisztráltak, akkor megközelíthető fogalmunk lehet a könyvtár gyarapodásáról.

A Bibliotheca Zriniana Bítovban

Zrínyi Ádám fiatalon, utódok nélkül esett el a szalánkeméni ütközetben. Bár végrendeletében életfogytig tartó haszonélvezetet biztosított felesége, Lamberg Mária Katalin számára, a magyar kamara a családot kihaltnak nyilvánította és elkezdte a vagyon összeírását. Hosszas egyezkedések után az özvegy elfogadta a végkielégítésként felajánlott 50.000 forintot, és a gyászév leteltével újra férjhez ment. A Zrínyi Ádám után hátramaradt ingóságokat - így a kincstárat, a fegyvergyűjteményt, festményeket és a könyvtárat is - magával vitte új házastársa lakóhelyére, a morvaországi Bítovba.

Bítov (német nevén Vötau) ma barátságos üdülőfalu. Znojmotól északnyugatra fekszik a Dyje (Thaya) folyó völgyében, alig néhány kilométerre az osztrák határtól. A falutól félórányi járásra, az erdőben, hegytetőn magasodó kastélyt a kötet munkálatainak idején sajnos nem lehetett megtekinteni a már évek óta húzódó felújítási munkálatok miatt. Az utolsó magyar kutató, aki a bitovi kastélyban járt, eredménytelenül keresve a Zrínyi-könyvtár esetleges ottrekedt darabjait, Tarnai Andor volt 1959-ben.

A bitovi vár története a XI. századig vezethető vissza. A XVI. század elejétől az ősi morva eredetű Jankovských z Vlašime család birtokolta (a családtagok inkább a németes Wlassim vagy Wlaschim alakot használták). Zrínyi Ádám özvegyének második férje e család egyik tagja, a bitovi ágat megalapozó Bedřich z Vlašime dédunokája, II. Maximilian Arnošt lett. Házasságukból két leánygyermek született, és ezzel a Jankovských z Vlašime család fiúágon kihalt. Miután az idősebb lánynak egyik férjétől sem születtek gyermekei (előbb egy Kaunitz, majd egy Cavriani gróffal házasodott), Bítovot Heinrich Josef Daun gróf szerezte meg a kisebbik lánnyal, Maria Leopoldinával kötött házassága révén. A bitovi uradalom ezután egyenes ágon öröklődött a Daun családon belül.

A Daun család jónevű, ősi, birodalmi família. Soraiból számos kiváló katona került ki. A bitovi Heinrich Josef bátyja, Johann Jakob Daun, nápolyi alkirály, teanói herceg. Leszármazottai magyar honfiúsítást nyertek; a hercegi család kihaltával a magyar Pálffy-Daun család örökölte annak címeit. A morvaországi Daunok emlékezetében elevenen élt a Zrínyi-rokonság ténye. Maximilian Daun az 1760-as években hosszan pereskedett olyan összeg behajtásáért, amellyel még Zrínyi Ádámnak tartozott az osztrák kamara Károlyváros erősítési munkálatainak fejében.

A Daunok nem gyarapították a könyvtárat. Egyik ma meglévő kötetről sem állíthatjuk biztosan, hogy az ő szerzeményük lenne. Az *Armetzar* című francia „tragi-comédie” possessora Madmoisell Dorez d’Althan talán azonos Heinrich Daun anyjával. Bítovban egyetlen számottevő hagyatékként keveredett a csáktornyai eredetű könyvek közé: Ingac Hynek z Vlašime könyvtára. 33 kötet őrzi névbejegyzését. Fennmaradt két autográf kézírata is. Az ő könyvtárából származnak az „Ecclesiae Gemnicensis” (Jemnic, falu Olomouc mellett) bejegyzést, valamint a Joannes Zagrabinus, Gotefredus Soebellay parochusok és egyéb Olomouc környéki falvak (Ratkov, Mikolovice) plébánosainak névbeírását tartalmazó kötetek is. A minden jelzetet és bejegyzést nélkülöző kötetek közül is bátran neki tulajdoníthatjuk azokat, amelyek cseh nyelvű bejegyzéseket tartalmaznak. Ignac Hynek z Vlašime a brnói jezsuita gimnáziumba járt. 1631-től az olomouci egyetemen végzett tanulmányokat. Fontos morvaországi közjogi tisztségeket töltött be; egy háromkötetes lóápolási kézikönyv szerzője. Érdeklődési köre néha meglepő egyezéseket mutat Zrínyi Miklóssal, illetve Zrínyi Ádámmal (kettejük kézírása is nagyon hasonló!) - ez óvatosságra kell hogy intsen bennünket a kétéves provenien-ciájú kötetek besorolásakor.

A Zrínyi Ádám halálakor 800 kötetnél többet számláló gyűjteményhez hozzászámítva a Vlašim-hagyatékot és esetleg néhány más idesoródott könyvet, a XVIII. század elején mintegy 850 kötetel kell számolnunk. Ebből körülbelül 320 tétel elkallódott a bitovi időszak során. Az állomány pusztulását nem lehet egyértelműen a könyvek irányában közömbös, a XVIII. század örökösödési háborúiban elfoglalt Daunok számlájára írni. A jelentős csenkulás felveti egy esetleges egykori osztozkodás lehetőségének gondolatát. Maximilian Arnošt z Vlašime és Lamberg Mária Katalin két lánya esetleg megfelezte az anyai örökséget képező ingóságokat, és így a könyvtárat is. Az egyik ma már hiányzó kötetben az idősebbik lány, Jana z Vlašime második férjének, Cavriani grófnak a bejegyzése volt olvasható. Ebből látható, hogy a könyvtár nem lehetett a kisebbik lány és családja kizárólagos tulajdona. A brnói állami

levéltárban őrzött Daun családi levéltár rendezésétől és kutathatóvá tételétől remélhetjük az idősakra vonatkozó részletesebb adatok előkerülését. A későbbiekben talán remény volna a szem elől tévesztett könyvtárhányad darabjainak felkutatására. Ismeretes, hogy a Zrínyi-hagyatékból származó festményeket és iratokat őriznek a Roudnice nad Labem-i múzeum galériájában, illetve a Lobkowitz család litomieřicei levéltárában. Ezek hagyományozódásának története is tisztázatlan még a mai napig.

A megfogyatkozott könyvtárat a régiségbúvár hajlamú Heinrich Daun a XIX. század második felében, a vár egyik legnedvesebb helyiségében találta meg. Az egymásra dobált, enyészetnek indult köteteket gondosan rendezte, és egy külön szobában helyezte el. A szintén előkerült 1662-es *Catalogus* alapján azonosítani próbálta a könyveket. A kötetek gerincére papírcímkét ragasztott a szerző nevével és a címmel. Ugyanitt tüntette fel a művek *Catalogus*-beli jelzetét a szakokra római számmal utalva. Ezt a jelzetet piros tintával a hátsó táblák belső oldalára is rávezette. Nem lévén szakember, az azonosítás során sok tévedést követett el. A *Catalogus*-ban nem talált kötetek közül néhánynak a hátsó táblájára Zrínyi Ádám nevét jegyezte be. Heinrich Daun a Zrínyi-örökség egyéb fellelhető darabjait is becsben tartotta. A vár híres Rüstkammerének alapjait a csáktornyai fegyvertár kincsei képezték. Az értékes fegyverek szomszédságában a lovagterem falán függött a Zrínyiek címere is.

Bítovtól Zágrábig

A magyar tudományos közvélemény figyelmét először Szluha László hívta fel a bitovi Zrínyi-könyvtárra. A fiatal pap Pallavicini Alfonz fiának nevelőjeként tevékenykedett Bécsben. 1873 nyarán, egy kirándulása során eljutott Bítovba, ahol a könyvtárterem polcain jó érzékkel talált rá az 1662-es *Catalogus*-t tartalmazó, hosszúkas, palimpszeszt-kötésű füzetkére. Felfedezésének jelentőségét felismerve, felvette a kapcsolatot Toldy Ferencel, a Magyar Tudományos Akadémia akkori főtitkárával. Kieszközölte a tulajdonosnál, hogy az Akadémia egyik tudós szakemberét vendégül lássa Bítovban a könyvtár tudományos feldolgozása céljából. Heinrich Daun előzékeny az 1662-es *Catalogus*-t is lemásolta egy kis noteszba, olyan módon, hogy a jegyzékből kihagyta azokat a tételeket, amelyeket ő időközben elveszettnek tartott. Maga Toldy professzor szándékozott a helyszínre utazni, de egyre súlyosbodó betegségei miatt többször is el kellett halasztania az indulást. Talán kissé elvette a kedvét a fáradságos úttól, amikor megtudta, hogy a *Catalogus*-ban szereplő „Giarmati Balassa Bálint faitalan éneki” kézirata a századok során elkallódott valahol. A könyvtár Toldyt leginkább érdeklő kéziratát, a *Chariclia*-fordítást tartalmazó kódexet Szluha postán Pestre küldte lemásolás végett. Később *Az köz etkeknek főzesteröl valo rövid iegzes* másolatát is elküldte az idős akademikusként. Nem sokra rá meghalt Toldy Ferenc, így a könyvtár feldolgozásának feladata Szluha Lászlóra maradt, aki nagy lelkesedéssel vetette bele magát a munkába. Hamarosan azonban ő is megbetegedett, és 1879. május 31-én meghalt. Halálának évfordulóján Toldy László (Toldy Ferenc fia) nagy érdeklődést kiváltó előadást tartott *Szluha László emlékezete és a Zrínyi-könyvtár* címmel a Történelmi Társulatban. A választmányi gyűlés határozatot hozott a könyvtár tudományos feltárásáról, és a kiváló kodikológus Csontos Jánost bízta meg, hogy a helyszínre utazva végezzen kutatásokat. Csontos utazására 1881. szeptemberében került sor. Ismeretlen okokból kifolyólag azonban csak „néhány negyedórát” tölthetett munkával a könyvek között. Futólagos feljegyzéseit megtalálhatjuk a Heinrich Daun által összeállított füzet hátsó, üres levelein. Csontos talán nem értékelte eléggé a könyvtár tudományos jelentőségét - esetleg jóvátehetetlen személyes konfliktusai támadtak az idős gróffal? -; a későbbiek során nem próbálkozott újra a Bítovba utazással. Megfigyeléseit, tapasztalatait nem tette közzé. Ez annál sajnálatosabb, mivel a Történelmi Társulat említett ülésén felszólalásában

azt állította, hogy tudomása szerint Bítovon kívül is számos Zrínyi-könyvtárból származó kötet található az általa ismert nagy közgyűjtemények anyagában.

Tíz év telt el újabb fejlemények nélkül. 1890. január 2-án Pulszky Ferenc a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatója értesült Heinrich Daun haláláról, és arról, hogy hagyatékát az örökösök árverésre kívánják bocsátani. Vásárlási megbízatással haladéktalanul Morvaországba küldte Majláth Bélát. Majláth minden sietség ellenére késve érkezett: „Habár január 5-én már Vöttauban jelentkeztem a grófnénál, feladatomnak csak részben felelhettem meg, amennyiben a Zrínyi Miklós fegyvertárának 1692-ben összeírt eredeti lajstroma alapján, a kíséretéhez tartozott vitézek néhány fegyverzetén kívül még csak a költőnek, halálos ágyán fölvet, eredeti olajfestésű mellképét sikerült megszereznem; a könyvtár azonban már nyolcz nappal elutazásom előtt eladatott a Daun-féle könyvtárral együtt, és harmadkézből a bécsi antiquariusok könyvpiaczára került.” Majláth beszámolójának érthetetlen furcsasága az özvegy grófné említése, hiszen Daun felesége, Antonia Woracziczky-Bissingen ekkor már réges-rég halott. A bítovi hagyaték örökösei valójában Heinrich Daun Otakar és Vladimír nevű testvérei voltak. A Bítovból elszállított könyveket Bécsben, S. Kende Heumühlgasse 3. alatti antikváriumában találta meg Majláth. A kitűnő könyvkereskedő Kende, aki állandó ügyfele volt a magyarországi közgyűjteményeknek, tisztában volt szerzeménye jelentőségével. A könyvtár állományának egységét tiszteletben tartotta, hozzájárult ahhoz is, hogy Majláth tanulmányozza a gyűjtemény érdekesebb darabjait, az ismeretlen Zrínyi-autográfokról másolatot készíthessen; a könyvek áruba bocsátását azonban nem siette el. *Bibliotheca Zrinyiana* címmel katalógust adott ki a könyvekről, minden bizonnyal üzleti megfontolásból, reklámcéllal, de kétségtelen igényes szakmai hozzáértéssel. Kende hiába küldte meg katalógusát a jelentősebb magyar könyvtáraknak és magángyűjtőknek, nem akadt olyan hazai intézmény vagy mecénás, aki vállalkozott volna a kért borsos vételár megfizetésére. A magyar fél habozását kihasználva végül a horvát kormány vásárolta meg a könyveket 12.000 forintért, és a zágrábi egyetemi könyvtárnak adta át megőrzésre.

Kende csonkítatlanul, együtt adta el a Bítovban megvásárolt hagyatékot. A gyűjtemény tartalmazta: 1. az 1662-es *Catalogus* állományának megmaradt köteteit; 2. olyan köteteket, amelyek nem szerepelnek ugyan a *Catalogus*-ban, de Zrínyihez való tartozásukat már Kende is felismerte, vagy felismerni vélte, és jelezte kiadványában; 3. a valamilyen okból Zrínyi Ádámnak tulajdonított köteteket, és 4. azon köteteket, melyekről úgy vélte, hogy csak Zrínyi Ádám halála után, a bítovi időszakban csatoltattak a törzsállományhoz. Az utolsó csoportba tartozó köteteket a Kende-katalógus nem ismertette.

A zágrábi könyvtár a Kendétől megvásárolt kötetekből „Bibliotheca Zriniana” néven külön-gyűjteményt hozott létre. Érthetetlen módon azonban kiemelték belőle a kéziratokat, és néhány nyomtatványt is a könyvtár más részlegeibe osztottak be. Időközben tíz olyan kötet is elkallódott, amelyeket pedig még Kende meglévőként írt le. Lehetséges, hogy valamilyen - számunkra ismeretlen - okból a gyűjteményhez csatoltak néhány olyan kötetet is, amelyek horvát tulajdonosoktól származó kései bejegyzéseik tanúsága szerint aligha származhattak Bítovból. E kötetek provenienciája homályos, a Zrínyi-könyvtárhoz való egykori tartozásukra bizonyíték nincs. Nem lehet azonban kizárni a lehetőséget, hogy a csáktornyai könyvtár egyes töredékei Horvátországban maradtak. Emil Laszowski tudósítása szerint még 1918-ban is találtak Csáktornyán néhány, a Zrínyi-családdal kapcsolatos iratot.

Az 1918-ban megrendezett budapesti Zrínyi-tricentenáriumi kiállításon a zágrábi Bibliotheca Zriniana teljes anyaga ki volt állítva az Akadémia épületének előcsarnokában. A kiállítást a forradalmak megzavarták. A könyvek közel egy évig várakoztak elszállításukra ládába csomagolva az Akadémia raktárában. Szintén a történelmi események akadályozták meg a

hazai szakembereket a könyvek tüzetes vizsgálatában. A kiállítás gondozói, Ferenczi Zoltán, Hóman Bálint és Sántay Mária katalógusukhoz csak rövid címleírást vettek fel az egyes tételekről. Zrínyi Miklós könyvjegyzeteinek feldolgozását a pécsi egyetem olasz intézetének megbízásából Drasenovich Mária, Kastner Jenő hallgatója kísérelte meg 1932-ben. Drasenovich disszertációja - mint ezt már az egykorú recenzensek is megállapították - nem a szükséges szakmai hozzáértéssel és alapossággal készült.

A „Bibliotheca Zriniana” gyűjtemény ma a zágrábi Nacionalna i Šveučilisna Biblioteka kéziratárának raktárhelyiségében foglal helyet. Használatát egy század eleji kéziratos jegyzék, és a modern, gépelt, fiókos katalógus segíti. A kötetek mai, BZ-vel kezdődő jelzete a könyvek külső táblájának bal felső sarkára ragasztott nyomtatott könyvtári címkéken van feltüntetve. Hasonló, régibb címke található a könyvtáblákon belül is a bal felső sarokban; ezeken egy régebbi, érvénytelen, ceruzás könyvtári jelzet olvasható. A nyilvántartás sajátossága, hogy a duplumokat önálló jelzet nélkül, az első példányok mellé helyezték a polcokon. A kötéstáblák, a levelek sok esetben egykori nedvesség és rovarkártevők pusztításának nyomait őrzik. Mint a főslő metszésekre rakódott por és a gyakran összeragadt (néha felvágatlan) ívek mutatják, a köteteket ritkán lapozgatják. Gondatlan kutatói használatra utaló jelek nem láthatók - kivéve helyenként Széchy Károly nagyvonalú színes ceruzás vonásait.

A Bibliotheca Zriniana egyes darabjai szerepeltek a könyvtár által szervezett 1983-as Juraj Križanić-kiállításon; a szép kivitelű katalógusba is bekerültek. A kéziratár munkatársai tervezik a gyűjtemény modern katalógusának elkészítését.

A Bibliotheca Zriniana, illetve ezen belül Zrínyi Miklós könyvtára történetének a kutatását a fentiekkel nem tekinthetjük befejezettnek. A jövőbeni feltáró munka még jelentősen új, s állításainkat kiegészítő, illetve módosító eredményt hozhat. Különösen három területen várhatunk - ha szerencsés kezű kutatók a források nyomára jutnak - fontos újdonságokat. Csehországi család- és könyvtártörténeti kutatásoktól remélhetjük annak a kérdésnek az eldöntését, hogy vajon a Bibliotheca Zriniana egy része nem öröklődhetett-e a Daun-ok mellett valamely más család kezén is. Másrészt, meg lehet kísérelni a jövőben S. Kende bécsi antikvárius hagyatékának a felkutatását, s így esetleg tisztázni lehet a könyvtár megszerzésének, majd eladásának a körülményeit. Végül, horvát kollégáinktól várjuk a Bibliotheca Zriniana fennmaradt anyaga horvát részről történt megvásárlása dokumentumainak a feltárását, s az esetleg akkor készített jegyzékek publikálását. Magyar, horvát, cseh, osztrák kutatók még jelentősen gyarapíthatják a Zrínyi Miklós által alapított könyvtárra vonatkozó ismereteinket.

-&-